

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ»

Θέμα: «Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην προώθηση των Πολιτιστικών και Εκπαιδευτικών Δράσεων για την Βιώσιμη Ανάπτυξη, μέσα από την υιοθέτηση ολοκληρωμένων μικρών Ατζέντα 21. Η περίπτωση της Ελλάδας».

Επιμέλεια: Παππά Μαρία
Α.Μ 1215Μ076
Επιβλέπων Καθηγητής : Γρηγόρης Τσάλτας

Αθήνα 2016

Στους γιούς μου Γιάννη ,Κώστα, Σπύρο,
Άνθιμο, στον Λευτέρη μου, στην μάνα μου και στον Αιμίλιο.

Και φυσικά στον αγαπητό μου Καθηγητή Κο Γρηγόρη Τσάλτα.

Πίνακας περιεχομένων

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	7
SUMMARY	9
Αρκτικόλεξα.....	11
Ξενόγλωσσα Αρκτικόλεξα	11
Εισαγωγή	12
α) Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη.....	13
β) Ατζέντα 21	16
Μέρος Πρώτο	20
Πολιτιστικές και Εκπαιδευτικές Δράσεις για την Βιώσιμη Ανάπτυξη και την Ατζέντα 21.....	20
Κεφάλαιο 1. Πολιτιστικές Δράσεις.....	20
1.1 Ιστορική Αναδρομή	20
1.2 Η Πολιτιστική Διακυβέρνηση και οι στόχοι της	22
1.3 Η συμβολή του UNESCO στον Πολιτισμό και την Βιώσιμη Ανάπτυξη.	23
Κεφάλαιο 2. Εκπαίδευση για την Βιώσιμη Ανάπτυξη.....	26
2.1 Ιστορική Αναδρομή	26
2.2. Χαρακτηριστικά της Εκπαίδευσης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη.....	30
2.3 Στόχοι της Εκπαίδευσης για την Βιώσιμη Ανάπτυξη.....	31
2.4. Ευρωπαϊκή Ένωση και Βιώσιμη Ανάπτυξη.....	31
2.5 Ελληνική Περιβαλλοντική Πολιτική.....	33
2.6 Ο ρόλος της Τοπικής Διακυβέρνησης στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.....	35
2.7 Τομείς Εκπαίδευσης σύμφωνα με την Ατζέντα 21	37
2.8 Στόχοι για την Βιώσιμη Ανάπτυξη, την Εκπαίδευση και τον Πολιτισμό.	38
Μέρος Δεύτερο	41
Η περίπτωση της Ελλάδας στην υιοθέτηση Πολιτιστικών και Εκπαιδευτικών Δράσεων για την Βιώσιμη Ανάπτυξη.Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην υιοθέτηση Τοπικών Ατζέντα 21.Προτάσεις βελτίωσης.....	41
Κεφάλαιο 3: Πολιτισμός και Ελληνική Πρακτική	41
3.1 Η Ελληνική Πρακτική	41
3.2 Προτάσεις για Πολιτιστικές Δράσεις με σκοπό την προώθηση του «Αειφόρου Πολιτισμού» στην Ελλάδα.	44

3.3 Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης για την προώθηση του «Αειφόρου Πολιτισμού». Προτάσεις, ...	47
Κεφάλαιο 4	50
Εκπαιδευτικές Δράσεις για την προώθηση της «Αειφόρου.Εκπαίδευσης» στην Ελλάδα. Προτάσεις, Βελτιώσεις, ...	50
4.1 «Αειφορική Εκπαιδευτική Πολιτική» στην Ελλάδα.....	50
4.1.1 Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.....	52
4.2 Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης για την προώθηση της «αειφόρου εκπαίδευσης». Προτάσεις.....	53
4.3 Ελληνική Τοπική Αυτοδιοίκηση και Τοπική Ατζέντα 21. Λόγοι μη ενσωμάτωσης σε Ελλάδα αλλά και Διεθνώς, ...	55
4.4 Η σχέση της Ελληνικής Τοπικής Αυτοδιοίκησης με την Τοπική Ατζέντα 21.....	57
4.5 Προτάσεις για ενσωμάτωση της Τοπικής Ατζέντα 21 από την Ελληνική Τοπική Αυτοδιοίκηση και προοπτικές, ...	59
Συμπεράσματα	63
Παραρτήματα	69
Παράρτημα 1.....	70
Παράρτημα 2.....	71
Παράρτημα 3.....	74
Παράρτημα 4.....	80
Πηγές.....	81
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	81
Ειδική Βιβλιογραφία	81
Γενική Βιβλιογραφία	83
Ξενόγλωσσα Άρθρα.....	84
Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία	85
Ειδική Βιβλιογραφία.....	85
Γενική Βιβλιογραφία	85
Άρθρα	88
Κείμενα Διεθνών Οργανισμών	88
Διατριβές	88
Ελληνική Νομοθεσία	89
Πηγές στο Διαδίκτυο	89

Ημερήσιος και Περιοδικός Τύπος	89
Εκθέσεις-Αναφορές.....	89
Ηλεκτρονικές Πηγές	90

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος της εργασίας είναι η μελέτη του ρόλου της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην προώθηση των Πολιτιστικών και Εκπαιδευτικών δράσεων για την Βιώσιμη Ανάπτυξη, στην Ελλάδα.

Στο Πρώτο Μέρος, εξετάζουμε πώς ο πολιτισμός κατέληξε να αποτελεί πλέον σήμερα, τον τέταρτο πυλώνα για την Βιώσιμη Ανάπτυξη. Σε αυτό συνέβαλε ένας Διεθνής Οργανισμός, ο UNESCO. Βλέπουμε επίσης πώς φτάνουμε να μιλάμε σήμερα για την Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη, τα χαρακτηριστικά της και τους στόχους της, καθώς και την Ελληνική Περιβαλλοντική Εκπαιδευτική Πολιτική. Αναφερόμαστε, στο σημαντικό ρόλο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην προώθηση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και σε ποιούς τομείς δραστηριοποιείται σύμφωνα με την Ατζέντα 21.

Στο Δεύτερο Μέρος, εξετάζουμε την περίπτωση της Ελλάδας στην υιοθέτηση Πολιτιστικών και Εκπαιδευτικών Δράσεων για την Βιώσιμη Ανάπτυξη. Εστιάζουμε στον ρόλο της Ελληνικής Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην ενσωμάτωση της Ατζέντα 21. Προτείνουμε στοχευόμενες δράσεις στις όποιες θα μπορούσε να προβεί η Ελλάδα για την προώθηση τόσο του «αειφόρου πολιτισμού», όσο και της «αειφόρου εκπαίδευσης». Εξετάζουμε διεξοδικά την Ελληνική πραγματικότητα και την σχέση της Ελληνικής Τοπικής Αυτοδιοίκησης με την Ατζέντα 21, τονίζοντας τους λόγους μη ενσωμάτωσης και προτείνοντας λύσεις για ενσωμάτωση της Ατζέντα 21 από τις Τοπικές Αρχές .

Συμπερασματικά καταλήγουμε πώς οι λόγοι μη ενσωμάτωσης από την Ελλάδα της Ατζέντα 21, ταυτίζονται με τους λόγους μη ενσωμάτωσης της Διεθνώς. Οι λόγοι είναι πάνω και πέρα από την Ελληνική πραγματικότητα, που ομολογουμένως δυσχεραίνει την υιοθέτηση της

λόγο γραφειοκρατικών και άλλων «δεινών». Βρίσκονται στην ίδια την Ατζέντα 21, στον επαναστατικό τρόπο σχέσεων που εγκαινιάζει ανάμεσα στους πολίτες και την Κεντρική Εξουσία. Φέρνει την δυνατότητα όχι μόνο της ενημέρωσης των πολιτών, αλλά και της συμμετοχής τους στην διαδικασία λήψης αποφάσεων. Συμπεριλαμβάνει στους κόλπους της ομάδες παραγκωνισμένες, τις γυναίκες και τους νέους, ενώ αναγνωρίζει και την σημαντική αξία των αυτόχθονων πληθυσμών στην προστασία του Περιβάλλοντος.

Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης είναι αναβαθμισμένος, καθώς οι θεσμοί σε τοπικό επίπεδο είναι καλύτεροι γνώστες των προβλημάτων αλλά και των λύσεων που πρέπει να υιοθετηθούν. Όπως γίνεται αντιληπτό θα πρέπει να αλλάξουν παγιωμένες αντιλήψεις χρόνων. Διαδικασία δύσκολη και χρονοβόρα, όχι όμως και ακατόρθωτη. Άλλωστε οι μεγάλες αλλαγές θέλουν χρόνο και σταδιακές ενέργειες για να μπορέσουν να αφομοιωθούν.

Τα κύρια ερωτήματα που απαντώνται είναι: Πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην προώθηση Πολιτιστικών και Εκπαιδευτικών Δράσεων για την Βιώσιμη Ανάπτυξη και σε ποιο βαθμό έχει ενσωματωθεί η Ατζέντα 21. Ποιοί είναι οι λόγοι μη ενσωμάτωσης της στην Ελλάδα, αλλά και Διεθνώς. Τι πρέπει να αλλάξει στην Ελληνική Τοπική Αυτοδιοίκηση, ώστε να πραγματοποιηθεί η ενσωμάτωση;

SUMMARY

The aim of this paper is to study the role of Local Authorities in the promotion of Cultural and Educational activities for Sustainable Development in Greece.

In Part One, we ascertain that in our days culture has become the fourth pillar of sustainable development. This was achieved with UNESCO's contribution. We also analyze today's Education for Sustainable Development (ESD), its characteristics and its objectives, and the Greek Environmental Education Policy. Furthermore there is also a reference to the important role of local authorities in promoting environmental education and in which areas it takes place in accordance with Agenda 21.

In Part Two, we examine the case of Greece and its adoption of Cultural and Educational Action for Sustainable Development. We also focus on the role of the Greek authorities in the integration of Agenda 21. Moreover we recommend specific actions which could be taken by Greece to promote both "sustainable civilization" and "sustainable education". Finally we thoroughly examine the Greek reality, the connection between local authorities and Agenda 21 and we highlight the reasons for the failure in Agenda 21's implementation into it, proposing solutions that will allow Local Authorities to bypass them.

In conclusion, we believe that the reasons for Greece not being able to incorporate Agenda 21 are the same as in all other countries internationally. The reasons are above and beyond Greek reality, which as it is, already complicates the adoption of Agenda 21, due to its bureaucracy and other negative aspects. Aspects that have to do with the revolutionary way Agenda 21 creates connections between citizens and the Central authority. It provides the opportunity not only to inform citizens, but also promotes their participation in the decision-making process. What's more it includes unappreciated groups like women and

young people and recognizes the important value of the indigenous population to the protection of the Environment.

The role of local authorities is upgraded, as local institutions are better aware of the problems and the solutions that are required. As it is easily understood perceptions that were fixed over the years should be changed. A process which will be difficult and time consuming, but not impossible. Besides, major changes take time and gradual steps in order for them to be assimilated.

The main questions which are addressed are the following: How important is the role of local government in promoting Cultural and Educational Action for the Sustainable Development and to what extent has Agenda 21 been incorporated. Which are the reasons for the failure of its incorporation in Greece and worldwide. What must be changed in Greek local authorities for the integration to be carried out.

Αρκτικόλεξα

Ελληνικά Αρκτικόλεξα

Α.Ε.Π	Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν
Ε.Ε.Α	Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη
Ε.Ε.Π	Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
Κ.Π.Ε	Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης
Μ.Κ.Ο	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
Ν.	Νόμος
Ο.Η.Ε	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
Ο.Τ.Α	Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης
Π.Ε	Περιβαλλοντική Εκπαίδευση
Π.Ο.Π	Προϊόντα Ονομασίας Προέλευσης
Σ.Ε.Κ	Συνθήκη(περί ιδρύσεως) Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΥΠ.Ε.Π.Θ	Υπουργείο Έρευνας Πολιτισμού Θρησκευμάτων

Ξενόγλωσσα Αρκτικόλεξα

M.B.O	Management by Objectives
MDGS	Millennium Development Goals
SDGS	Sustainable Development Goals
UNEP	United Nations Environment Programme
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

Εισαγωγή

Υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί ορισμοί του όρου της Βιώσιμης Ανάπτυξης, αλλά το 1987 στην έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη που ονομάζεται «Έκθεση Brundtland» βρίσκεται ένας τους πιο ευρέως αναγνωρισμένους ορισμούς:

"Βιώσιμη ανάπτυξη¹ είναι η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να διακυβεύεται η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες. Περιέχονται μέσα σε αυτόν δύο βασικές έννοιες:

- *Η έννοια των «αναγκών», ιδίως οι βασικές ανάγκες των φτωχών του κόσμου, στην οποία θα πρέπει να δοθεί απόλυτη προτεραιότητα.*
- *Και η ιδέα των «περιορισμών», που επιβάλλονται από την τεχνολογία με στόχο να ικανοποιηθούν οι σημερινές και μελλοντικές ανάγκες. "*

Η «Έκθεση Brundtland»² περιστρέφεται γύρω από τη διαπίστωση ότι περιβάλλον και ανάπτυξη βρίσκονται σε μια διαδικασία αλληλεξαρτώμενης και αλληλοτροφοδοτούμενης κρίσης. Για την αναστροφή της πορείας αυτής κρίνεται απαραίτητη η κινητοποίηση όλων των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών παραγόντων που συνθέτουν την παγκόσμια κοινωνία και η ανάληψη άμεσης κοινής δράσης για το μέλλον του πλανήτη, εντός του πλαισίου της βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία προσδιορίζεται ως «μία διαδικασία αλλαγής κατά την οποία η εκμετάλλευση των πόρων, η κατεύθυνση των επενδύσεων,

---

¹<http://www.iisd.org/topic/sustainable-development>

² UN, Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (Brundtland Report), 1987

η βάση της τεχνολογικής ανάπτυξης και οι θεσμικές αλλαγές βρίσκονται σε πλήρη αρμονία τόσο με τις τρέχουσες όσο και με τις μελλοντικές δυνατότητες να εξυπηρετήσουν τις ανθρώπινες ανάγκες και επιδιώξεις»³. Η Έκθεση περιέχει ένα γενικό εισαγωγικό μέρος, ενώ το κυρίως τμήμα της αποτελείται από τρία μέρη: Το πρώτο μέρος, με τίτλο «Κοινά Ενδιαφέροντα», εμπεριέχει εκτιμήσεις και προτάσεις για το ρόλο και τις προοπτικές της παγκόσμιας οικονομίας, η οποία βρίσκεται σε έντονη κρίση. Το δεύτερο μέρος, με τίτλο «Κοινές Προκλήσεις», ασχολείται με την προσέγγιση των θεμάτων που κατά την κρίση της Επιτροπής, συνιστούν τις σημαντικότερες παραμέτρους για την υλοποίηση του στόχου της βιώσιμης ανάπτυξης. Συγκεκριμένα, η θεματολογία του μέρους αυτού περιστρέφεται γύρω από τα ζητήματα της δημογραφικής έκρηξης, της ανεπάρκειας τροφίμων, της προστασίας ειδών και οικοσυστημάτων, της ενεργειακής πολιτικής, της βιομηχανικής ανάπτυξης και της συγκέντρωσης πληθυσμών στα μεγάλα αστικά κέντρα. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος της Έκθεσης, με τίτλο «Κοινές Προσπάθειες», προσεγγίζονται τα θέματα της ειρήνης και της ασφάλειας, της διαχείρισης των εκτός εθνικής δικαιοδοσίας χώρων και φυσικών πόρων, ενώ διατυπώνονται και προτάσεις για αλλαγές θεσμικού και νομικού περιεχομένου με στόχο την κοινή δράση. Επίσης σε παράρτημα της Έκθεσης παρατίθεται περίληψη νομικών αρχών για την περιβαλλοντική προστασία στα πλαίσια της αυτοσυντηρούμενης ανάπτυξης.

α) Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη⁴

Στο «Κοινό μας Μέλλον»⁵ πρέπει κανείς να αναζητήσει τα πρώτα σπέρματα της απόφασης των Ηνωμένων Εθνών για την

---

³ WCED, ο.π., σελ. 46.

⁴ Γρηγορίου Π., Σαμιώτης Γ., Τσάλτας Γρ. (1993), *Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη: Νομική και θεσμική διάσταση*, Παπαζήσης, Αθήνα.

πραγματοποίηση της «Συνδιάσκεψης Κορυφής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη», που θα έδινε στην ανθρωπότητα την ευκαιρία να επικεντρώσει το ενδιαφέρον της σε μία συνολική και ολοκληρωμένη προοπτική των περιβαλλοντικών και αναπτυξιακών ζητημάτων. Η Συνδιάσκεψη θα προσδιόριζε την ταυτότητα των πολιτικών για τοπική, εθνική και παγκόσμια δράση και θα ενθάρρυνε την ιδέα για μία υγιή περιβαλλοντική ανάπτυξη στον εισερχόμενο αιώνα. Πράγματι, η Σύνοδος ασχολήθηκε όχι μόνο με τα πιο σοβαρά παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα, (το φαινόμενο του θερμοκηπίου, την αποδάσωση, την ερημοποίηση, την ελάττωση του στρώματος του όζοντος), αλλά και με θέματα που αφορούσαν τη φτώχεια, την υπανάπτυξη, τη μεταφορά τεχνολογίας, τα καταναλωτικά πρότυπα, το δημογραφικό, την υγεία, το εμπόριο, τη διαχείριση των αποβλήτων. Από τις 3 ως τις 14 Ιουνίου 1992, 103 αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων, χιλιάδες δημοσιογράφοι, διπλωμάτες, επιστήμονες, οικολόγοι, πνευματικοί αρχηγοί, καλλιτέχνες, κοινοβουλευτικοί παράγοντες και τουρίστες συγκεντρώθηκαν στο Ρίο. Επικεφαλής αυτών των «Ολυμπιακών Αγώνων του Περιβάλλοντος και της Ανάπτυξης», της μεγαλύτερης, πιο περίπλοκης και φιλόδοξης Συνάντησης Κορυφής που έγινε ποτέ, ορίστηκε ο Maurice Strong, ο οποίος υπήρξε και Γενικός Γραμματέας της Συνδιάσκεψης της Στοκχόλμης, 20 χρόνια πριν. Όμως, παρόλο που ο Strong συμβόλιζε την ιδεατή συνέχεια των δύο Συναντήσεων, ραγδαίες οικονομικοκοινωνικές και πολιτικές αλλαγές σε παγκόσμιο επίπεδο μεσολάβησαν μέσα σε αυτή την εικοσαετία, αλλαγές που διαφοροποίησαν τις δύο συναντήσεις όχι μόνο σε σχέση με το ουσιαστικό τους περιεχόμενο αλλά και ως προς τις προϋποθέσεις και προοπτικές υλοποίησης των αποφάσεών τους. Συγκεκριμένα, η Συνδιάσκεψη στη Στοκχόλμη πραγματοποιήθηκε εν τω μέσω ενός ψυχροπολεμικού κλίματος, το οποίο όμως είχε πάψει να υφίσταται το 1992, οπότε η κύρια πολιτική αντιπαράθεση εντοπίζεται πλέον ανάμεσα

---

⁵ UN, Report of the World Commission on Environment and Development: *Our Common Future* (Brundtland Report), 1987

στον αναπτυγμένο βιομηχανικά Βορρά και τον υπό ανάπτυξη Νότο, των οποίων οι προτεραιότητες είναι σαφώς διαφοροποιημένες: Ο πρώτος χαρακτηρίζει ως προβλήματα άμεσης προτεραιότητας το φαινόμενο του θερμοκηπίου, τη μείωση του στρώματος του όζοντος καθώς και τη σταδιακή υποβάθμιση της βιοποικιλότητας, ενώ για τον δεύτερο τα κύρια προβλήματα εντοπίζονται στην κάλυψη ζωτικών αναγκών επιβίωσης.

Ενδεικτικό των ισορροπιών που διαμορφώθηκαν είναι ότι τόσο η οικονομία και το εξωτερικό εμπόριο όσο και το φυσικό περιβάλλον των αναπτυσσόμενων χωρών εξαρτώνται άμεσα από τη μεταφορά οικονομικών πόρων και τεχνολογίας από τις χώρες του Βορρά. Χώρες οι οποίες κατά τη διάρκεια όλων των μεταπολεμικών δεκαετιών – και σε μεγάλο βαθμό ακόμα και σήμερα – αναπτύχθηκαν οικονομικά σε βάρος της φέρουσας ικανότητας των φυσικών οικοσυστημάτων σε παγκόσμιο επίπεδο. Επιπροσθέτως, το τέλος του διπολισμού οδήγησε τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες σε μία μόνιμη κατάσταση αναζήτησης ταυτότητας. Το γεγονός αυτό, τις κάνει να αιωρούνται μεταξύ της υπαγωγής τους στις αναπτυσσόμενες χώρες (με τις οποίες όμως λειτουργούν ανταγωνιστικά στο θέμα του αιτήματος για αναπτυξιακή βοήθεια) και της κατάταξής τους με τον αναπτυγμένο Βορρά, κάτι που δυσχεραίνεται από την οικονομική τους δυσπραγία και το γεγονός ότι βρίσκονται ακόμα σε μεταβατική διαδικασία φιλελευθεροποίησης των αγορών τους. Καινούργιο στοιχείο κατά τη διάρκεια της UNCED σε σχέση με την Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης, αποτελεί και το γεγονός της μετεξέλιξης της ΕΟΚ από μία μάλλον αδιάφορη επί περιβαλλοντικών θεμάτων οικονομική κοινότητα, σε μία Ένωση με δυναμική παρουσία και συγκεκριμένες θέσεις σε περιβαλλοντικά και γενικότερα αναπτυξιακά ζητήματα.

Μέσα σε αυτό το κλίμα πολυπλοκότητας και αντιτιθέμενων συμφερόντων, η Συνδιάσκεψη του Ρίο αν και δεν κατάφερε να υιοθετήσει ένα πλούσιο νομικό έργο δεσμευτικού χαρακτήρα, πάντως – σε αντίθεση με την αντίστοιχη Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης, η οποία περιορίστηκε στην υιοθέτηση κειμένων μη υποχρεωτικού χαρακτήρα – η

UNCED κατάφερε να προσδιορίσει τους άξονες σύγκλισης των πολιτικών της διεθνούς κοινότητας με τη σύσταση συγκεκριμένου νομικού και θεσμικού πλαισίου για την προστασία του περιβάλλοντος, καθώς και να αναπτύξει μία ενιαία στρατηγική για την επίλυση αυτών των προβλημάτων.

Έτσι υπογράφηκαν δύο Συμβάσεις (κείμενα hard law),

- ο «για την Αλλαγή του Κλίματος» ,
- ο «για τη Βιολογική Ποικιλομορφία».

Στη Συνδιάσκεψη του Ρίο υιοθετήθηκαν και τρία soft law κείμενα, που απεικονίζουν τις προσπάθειες νέας καταγραφής και επαναπροσδιορισμού των προβλημάτων, σε επίπεδο περιβαλλοντικής προστασίας και πάντα σε συνδυασμό με την αναπτυξιακή ολοκλήρωση:

- ο «Η Διακήρυξη Αρχών για μία παγκόσμια συμφωνία για τη Διαχείριση, την Προστασία και τη Διαρκή Ανάπτυξη των Δασών όλων των τύπων»,
- ο «Η Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη»
- ο και η περίφημη «Ατζέντα 21».

β) Ατζέντα 21⁶

Η Ατζέντα 21 αποτελεί ένα γενικό υπόδειγμα δράσης της διεθνούς κοινότητας σε όλους τους τομείς της βιώσιμης ανάπτυξης. Τα 40 κεφάλαιά της χωρίζονται σε ένα περιεκτικό σε έννοιες προοίμιο και σε τέσσερις μεγάλες ενότητες, στις οποίες επιχειρείται η εξισορρόπηση όλων των συνιστωσών και παραμέτρων του αναπτυξιακού φαινομένου.

---

⁶Γρηγορίου.,Π., Σαμιώτης., Γ., Τσάλτας., Γρ., *Η Συνδιάσκεψη των Η.Ε για το περιβάλλον και την Ανάπτυξη*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1993, σελ .99-100

Πράγματι, το κείμενο της Ατζέντα 21 έμελλε να γίνει το πεδίο μάχης για κάθε πιθανό ζήτημα. Από την οικονομική ανάπτυξη έως τη διατήρηση της ατμόσφαιρας και από τον έλεγχο των γεννήσεων έως την προστασία των δικαιωμάτων των γυναικών, αποτυπώνεται το εύρος των προκλήσεων που αντιμετωπίζει σήμερα ο κόσμος και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η φτώχεια συνιστά την κυριότερη αιτία για την περιβαλλοντική υποβάθμιση.

Για αυτό άλλωστε η Ατζέντα 21 επισημαίνει, ότι «μια περιβαλλοντική πολιτική που επικεντρώνεται κυρίως στη συντήρηση και την προστασία των πλουτοπαραγωγικών πηγών, χωρίς να λαμβάνει υπόψη της τη ζωή όσων εξαρτώνται από αυτές, δεν έχει πιθανότητες επιτυχίας».

Από όλα τα ζητήματα με τα οποία ασχολήθηκε η Ατζέντα 21, πέντε αποδείχτηκαν τα δυσκολότερα από την άποψη λήψης πολιτικών αποφάσεων:

- η παροχή χρηματοδότησης,
- η μεταφορά τεχνολογίας από τις αναπτυγμένες στις αναπτυσσόμενες χώρες, ώστε οι τελευταίες να υιοθετήσουν μεθόδους βιώσιμης ανάπτυξης,
- η ενεργειακή πολιτική,
- η απερχήμωση,
- και η προστασία των θαλασσών και των ωκεανών.

Δε θα αναλύσουμε το καθένα από τα ζητήματα αυτά ξεχωριστά. Σε γενικές γραμμές, θα πούμε ότι οι συγκρούσεις αντανakλούν την ύπαρξη της προαναφερθείσας υφιστάμενης διχοτόμησης ανάμεσα στον πλούσιο Βορρά και το φτωχό Νότο. Ο πρώτος κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για τη σύνταξη της Ατζέντα 21, παρουσιάζεται να ενδιαφέρεται για την προστασία του πλανήτη μέσω της χρήσης φιλικής προς το περιβάλλον τεχνολογίας, της ανάπτυξης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και της διατήρησης των τροπικών δασών και των υδάτινων οικοσυστημάτων.

Από την άλλη οι χώρες του Νότου προβάλλουν το δικαίωμα ανάπτυξής τους, εκμεταλλευόμενες τους φυσικούς τους πόρους, κάτι που άλλωστε έκανε ο βιομηχανοποιημένος Βορράς για δεκαετίες, και θεωρούν ότι οι προσπάθειες για την εύρεση λύσης στα περιβαλλοντικά προβλήματα πρέπει πρωταρχικώς να είναι μέλημα αυτών που τα δημιούργησαν. Αν λοιπόν ο Βορράς αναπτυσσόταν για χρόνια σε βάρος των φυσικών οικοσυστημάτων, τότε όχι μόνο οφείλει να επανορθώσει για αυτό, αλλά και να αναλάβει δράση αρχίζοντας από την αναθεώρηση των δικών του δομών και προτύπων ανάπτυξης, παραγωγής και κατανάλωσης.

Αντιλαμβανόμαστε ότι η Ατζέντα 21, αποτελεί το σχέδιο δράσης για τον 21ο αιώνα, ένα ιστορικό όσο και μνημειώδες τεχνοκρατικό κείμενο με έντονη την πολιτική διάσταση. Ασχολείται με την παγκόσμια διάσταση των προβλημάτων, αλλά και με τα συγκεκριμένα προβλήματα κάθε χώρας. Έτσι, ενώ ο σκοπός για το σύνολο της ανθρωπότητας είναι κοινός, οι επιμέρους στόχοι αλλάζουν. Θα λέγαμε ότι ένα είναι το σύνθημα «Σκέψου παγκόσμια, δράσε τοπικά».

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Μέρος Πρώτο

Πολιτιστικές και Εκπαιδευτικές Δράσεις για την Βιώσιμη Ανάπτυξη και την Ατζέντα 21.

Κεφάλαιο 1. Πολιτιστικές Δράσεις

1.1 Ιστορική Αναδρομή

Όπως αναφέραμε στην εισαγωγή η Βιώσιμη Ανάπτυξη βασιζόταν στο τρίπτυχο, α) οικονομία, β) κοινωνία, γ) περιβάλλον.

Ως το 2000, οι πολιτιστικές πτυχές της Βιώσιμης Ανάπτυξης, ουσιαστικά αποτελούσαν μέρος του κοινωνικού πυλώνα. Η αποδοχή της σημαντικότητας της πολιτιστικής πτυχής, ουσιαστικά συνετέλεσε στην καθιέρωση του μοντέλου των τεσσάρων πυλώνων της βιώσιμης ανάπτυξης⁷: α) οικονομικός, β) κοινωνικός, γ) περιβαλλοντικός, δ) πολιτιστικός. Βασίστηκε σε ερευνητικό πρόγραμμα που έγινε στην Ασία το οποίο εξέταζε την ανοικοδόμηση βιώσιμων αστικών πόλεων και τον βαθμό ενσωμάτωσης των πολιτιστικών στοιχείων.⁸

Έτσι λοιπόν στην έννοια της Βιώσιμης Ανάπτυξης αντιλαμβανόμαστε ότι πλέον υπάρχει ένα νέο στοιχείο ο Πολιτισμός, αλλά και η έννοια της Διακυβέρνησης, αφού άλλωστε οι πολιτικές Πολιτιστικής Βιώσιμης Ανάπτυξης ασκούνται από τις Κυβερνήσεις⁹, οι οποίες και σχεδιάζουν τόσο σε τοπικό επίπεδο όσο και σε εθνικό επίπεδο τις κατευθυντήριες γραμμές της πολιτισμικής ταυτότητας και προβολής της κάθε χώρας.

---

⁷Nurse, K., *Culture as the fourth pillar of sustainable development*, Institute of International Relations, University of West Indies, Trinidad and Tobago, prepared for Commonwealth Secretariat, June 2006.

⁸Helmut, K., *Cultures and Globalization: Cities, Cultural Policy and Governance*, Yudhishtir, Raj Isar, 2000 .

⁹ Bradnee, W., and Chambers G., *“Reforming international environmental governance: From institutional limits to innovative reforms”*, USA, 2005

Στο κέντρο του νέου τετραγώνου για την Βιώσιμη Ανάπτυξη βρίσκεται η «Διακυβέρνηση», που όπως αναφέραμε, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο για το αν και κατά πόσο θα προχωρήσει η ενσωμάτωση της βιώσιμης ανάπτυξης στην πολιτιστική πολιτική μιας χώρας. Όπως ορίζεται στα Κεφαλαία 24-25 της Ατζέντα 21 στο Δεύτερο Μέρος, το οποίο έχει τίτλο «Οι μεγάλοι κοινωνικοί φορείς», ξεκαθαρίζεται ότι ως μεγάλοι κοινωνικοί φορείς ορίζονται οι Μ.Κ.Ο.¹⁰, ενώ οι Ο.Τ.Α¹¹ ορίζονται ως οι κύριοι φορείς ανάπτυξης.¹²

Στην Αρχή 22 της Συνδιάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών¹³ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη αναφέρεται χαρακτηριστικά:¹⁴

«Οι αυτόχθονες πληθυσμοί και οι κοινότητες τους καθώς και οι άλλες τοπικές κοινότητες διαδραματίζουν ένα ρόλο ζωτικής σημασίας στην περιβαλλοντική διαχείριση και ανάπτυξη. Τα κράτη θα πρέπει να αναγνωρίζουν και να υποστηρίζουν δεόντως την ταυτότητα, τον

---

¹⁰ Ορισμός της Παγκόσμιας Τράπεζας «ιδιωτικές οργανώσεις που αναλαμβάνουν δράση σχετικά με την ανακούφιση όσων υποφέρουν, την προαγωγή των συμφερόντων των φτωχών, την προστασία του περιβάλλοντος, την παροχή βασικών κοινωνικών υπηρεσιών ή αναλαμβάνουν την προώθηση της κοινωνικής ανάπτυξης» Ο όρος μη κυβερνητικές οργανώσεις (Μ.Κ.Ο.) αποτελεί νεολογισμό και αποδίδει στα ελληνικά τον αγγλικό όρο Non-Governmental Organisations (NGOs). Ο όρος χρησιμοποιήθηκε αρχικά στο άρθρο 71 του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ.¹⁰ Στην Ελλάδα μεταφράζουμε τον αγγλικό όρο «non-governmental organizations» ως «μη-κυβερνητικές οργανώσεις». Ο όρος «μη-κυβερνητικές οργανώσεις» έκανε την εμφάνισή του και στην ελληνική νομοθεσία, στο ν. 2731/1999 για την αναπτυξιακή βοήθεια (άρθρα 10 έως 17) και στο ν. 2646/1998 για την ανάπτυξη του Εθνικού Συστήματος Κοινωνικής Φροντίδας (άρθρο 12).

¹¹ Ονομάζονται τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου που το καθένα έχει συσταθεί σε συγκεκριμένη εδαφική περιφέρεια της Ελλάδας και έχει ως σκοπό τη διοίκηση των τοπικών ζητημάτων, τα δε όργανά του εκλέγονται με καθολική ψηφοφορία από τους δημότες της περιφέρειας.

¹² Γρηγορίου., Π., Σαμιώτης, Γ., Τσάλτας., Γρ., *Η Συνδιάσκεψη των Η.Ε για το περιβάλλον και την Ανάπτυξη*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1993, σελ.114-115.

¹³ Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) ή Ηνωμένα Έθνη (Η.Ε.) είναι ένας διεθνής οργανισμός παγκόσμιας εμβέλειας μεταξύ των κρατών του κόσμου με σκοπό τη συνεργασία στο Διεθνές Δίκαιο, την ασφάλεια, την οικονομική ανάπτυξη και την πολιτική ισοότητα. Πρόδρομός του θεωρείται η Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ) που αποτέλεσε απαίτηση των Εθνών για τη διεθνή ειρήνη μετά από τις θηριωδίες του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Ιδρύθηκε το 1945 από τις χώρες που νίκησαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και αρχικά είχε 51 μέλη. αριθμεί σήμερα 193 κράτη. Η Ελλάδα συγκαταλέγεται μεταξύ των 51 ιδρυτικών μελών του ΟΗΕ

¹⁴ Γρηγορίου. ,Π., Σαμιώτης, Γ., Τσάλτας., Γρ., *Η Συνδιάσκεψη των Η.Ε για το περιβάλλον και την Ανάπτυξη*, εκδόσεις, Παπαζήση, Αθήνα, 1993, σελ.188

πολιτισμό και τα συμφέροντα τους και να καταστήσουν δυνατή την αποτελεσματική συμμετοχή τους στην επίτευξη διαρκούς ανάπτυξης».

Η πολιτιστική πολιτική δεν μπορεί να υλοποιηθεί μέσα από τις παραδοσιακές κρατικές δομές με τον κάθετο διαχωρισμό¹⁵. Η πολιτιστική πολιτική πρέπει να ενσωματώνεται σε όλους τους φορείς και θα πρέπει να στηρίζεται στην διοικητική αποκέντρωση και τη συμμετοχή των πολιτών. Ειδικότερα οι πολιτιστικές πολιτικές που αφορούν την Βιώσιμη Ανάπτυξη, θα πρέπει να ασκούνται ανεμπόδιστα σε όλα τα επίπεδα¹⁶. Ουσιαστικά πρέπει να γίνεται «διάχυση» των αρμοδιοτήτων με την υιοθέτηση ανοιχτών συστημάτων συνεργασίας. Η νέα μορφή διακυβέρνησης θα πρέπει να ταυτίζεται με το New Public Management¹⁷ και το σύστημα Management by Objective¹⁸, και θα πρέπει να εφαρμόζεται από τους Ο.Τ.Α, ώστε να καθίστανται περισσότερο αποτελεσματικοί, οικονομικοί και αποδοτικοί.

1.2 Η Πολιτιστική Διακυβέρνηση και οι στόχοι της

Για να μπορέσει να ασκηθεί επιτυχώς η πολιτιστική πολιτική για την βιώσιμη ανάπτυξη, θα πρέπει να τεθούν συγκεκριμένοι στόχοι, οι οποίοι όμως θα κάνουν διάκριση ανάμεσα στην επιτελική ευθύνη¹⁹ και την διαχειριστική ευθύνη, έτσι ώστε ο τρόπος άσκησης της διακυβέρνησης να γίνεται περισσότερο αποτελεσματικός και ολοκληρωμένος. Οι στόχοι αυτοί θα πρέπει να αντιμετωπίζουν τα μέλη

---

¹⁵ Bruyninckx, H., Happaerts, S., K van den Brande, Karoline van den Brande, *Sustainable Development and Subnational Governments: policy-making and Multi-Level Interactions*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Palgrave Macmillan, N.Y, 2012.

¹⁶ Bishop, K., Flynn A. and Marsden T. ,Editorial Introduction. *Journal of Environmental Policy and Planning* ,London, 2000

¹⁷ OECD 2010 "Public Administration after "New Public Management"

English Version

¹⁸ Odiorne., S., *Management Decisions by Objectives*, Εκδόσεις Prentice-Hall N. Jersey, Έκδοση 1982.

¹⁹ Duxbury N., & Gillette E., *Culture as a Key Dimension of Sustainability, Exploring Concepts. Themes and Models*" Working Paper 1. Creative City Network of Canada, 2007.

των τοπικών κοινωνιών, ως ουσιαστικούς γνώστες των προβλημάτων τους και με το σκεπτικό αυτό, να ενισχύεται ο εσωτερικός εποικοδομητικός διάλογος. Ένας πολύ σημαντικός στόχος είναι να μπορέσουν οι τοπικές κοινωνίες²⁰ να φτάσουν στο σημείο να είναι αυτάρκεις, μέσα από την πλήρη ανοικοδόμηση τους και την δημιουργία τοπικών υποδομών. Οι τοπικές κοινωνίες θα πρέπει να ενισχύσουν τις συνεργασίες τους προς όλους τους φορείς, για να μπορέσουν να καταφέρουν να αναβαθμίσουν την ποιότητα της ζωής τους. Η δημιουργία Κοινών Δημοσίων Χώρων κατάλληλων για την κοινωνικοποίηση των πολιτών, θα βοηθήσει ώστε οι πολίτες να εκπαιδευτούν στην διαδικασία της συμμετοχής στην λήψη αποφάσεων που αφορούν το μέλλον των κοινωνιών τους. Οι στόχοι πρέπει να εστιάζουν στην αφύπνιση των τοπικών κοινωνιών και στην ενεργό συμμετοχή τους στην επίλυση των θεμάτων τους. Αυτό θα κάνει κατανοητό πως πρέπει να εφαρμοστεί ένα μοντέλο Συμμετοχικής Δημοκρατίας, όπου όλοι οι φορείς θα αλληλεπιδρούν και θα συμμετέχουν δυναμικά, ενισχύοντας τον διάλογο και την ανταλλαγή πληροφοριών ανάμεσα στην τοπική και την κεντρική εξουσία. Η Ατζέντα 21, ως πρωτοπόρος αναγνωρίζει τον σημαντικότερο ρόλο των τοπικών κοινωνιών και της τοπικής αυτοδιοίκησης, όπως αναλυτικά θα εξετάσουμε σε επόμενο Κεφάλαιο.

1.3 Η συμβολή του UNESCO στον Πολιτισμό και την Βιώσιμη Ανάπτυξη.

Σήμερα ο UNESCO²¹, έχει ως τρέχοντα θέματα, α) την Πολιτιστική Πολυμορφία, β) την Παγκόσμια Κληρονομιά, γ) την Άυλη Κληρονομιά, δ)

---

²⁰ Buckingham, S., and Theobald, K., *Local Environmental Sustainability*, Cambridge, Woodhead Pub., 2003

²¹ Ο UNESCO είναι ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών για την Εκπαίδευση, την Επιστήμη και τον Πολιτισμό (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization). Ιδρύθηκε

την Υποβρύχια Κληρονομιά, ε) την δημιουργικότητα, στ) τον διάλογο ζ) την κανονιστική δράση, η) την αντιμετώπιση καταστάσεων έκτακτης ανάγκης, θ) τα Μουσεία και ι) την Κινητή Κληρονομιά.

Όμως η μεγαλύτερη συμβολή του είναι η Σύμβαση του για την «Προστασία και την Προώθηση της Πολυμορφίας των Πολιτιστικών Εκφράσεων²²», που εγκρίθηκε στο Παρίσι στις 20 Οκτωβρίου 2005, «και αποβλέπει να καλύψει ένα νομικό κενό στην Παγκόσμια διακυβέρνηση θεσπίζοντας μια σειρά από δικαιώματα και υποχρεώσεις, τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο, που στοχεύουν στην προστασία και την προώθηση της Πολιτιστικής Πολυμορφίας²³». Αναφέρει τη σχέση βιώσιμης ανάπτυξης και πολιτισμού σε δύο άρθρα: Το άρθρο 2, παρ 6, με τίτλο « Αρχή της Βιώσιμης Ανάπτυξης», αναφέρει ότι : «Η προστασία, προώθηση και διατήρηση της πολιτισμικής πολυμορφίας αποτελούν βασική προϋπόθεση για τη βιώσιμη ανάπτυξη προς όφελος των τωρινών και μελλοντικών γενεών». Το άρθρο 13 αναφέρεται στην ένταξη του Πολιτισμού, στην έννοια της Βιώσιμης Ανάπτυξης λέγοντας ότι: «Τα κράτη δεσμεύονται να ενσωματώνουν τον πολιτισμό τους στις αναπτυξιακές πολιτικές τους σε όλα τα επίπεδα, με στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη, ενώ παράλληλα θα προστατεύουν και θα προάγουν την πολυμορφία των πολιτισμικών εκφράσεων».

Ο UNESCO καταβάλλει συνεχείς προσπάθειες για την «κατοχύρωση» του πολιτισμού²⁴. Σε μια προσπάθεια να διευκολυνθεί η υλοποίηση του άρθρου 13, επεξεργάζεται τα τελευταία χρόνια, την «Ακολουθία Δεικτών Πολιτισμού για την Ανάπτυξη». Οι δείκτες αυτοί «μετρούν» α) την προστιθέμενη αξία των πολιτιστικών δραστηριοτήτων στο Α.Ε.Π) β) τον αριθμό ατόμων που απασχολούνται στον τομέα

στις 16 Νοεμβρίου 1945 και από τότε προσφέρει τις εξειδικευμένες υπηρεσίες του στους τομείς αυτούς σε όλο τον πλανήτη.

²²[http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com\(2005\)0678_/com_com\(2005\)0678_el.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com(2005)0678_/com_com(2005)0678_el.pdf) σελ 3

²³ UNESCO, *Universal Declaration on Cultural Diversity*, 2001

²⁴ Unesco, *The power of Culture for Development*, <http://www.seameo.org/language/dg/conference2010/doc/LC2010-Power-of-culture-development.pdf> [ημ.Πρόσβασης 10/11/16]

του Πολιτισμού γ) τον βαθμό εκπαίδευσης των επαγγελματιών στον πολιτισμό και δ) τον τρόπο ανάδειξης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

Ο UNESCO επίσης εξήγγειλε ένα δεκαετές²⁵ (2005-2014) πιλοτικό πρόγραμμα «Εκπαίδευσης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη», το οποίο κάνει σαφή αναφορά, στην περιβαλλοντική, στην οικονομική, στην κοινωνική και στην Πολιτισμική Βιωσιμότητα με βάση το μοντέλο των τεσσάρων πυλώνων.

Το Σεπτέμβριο του 2010, ο UNESCO εγκαινίασε το πρόγραμμα «Συνδέοντας τον Πολιτισμό, την Εκπαίδευση και τη Βιωσιμότητα, Καλές Πρακτικές και Εμπειρίες από τον κόσμο». Εφαρμόστηκε στις χώρες Αυστραλία²⁶, Αιθιοπία²⁷ και Κόστα Ρίκα.²⁸

Σε κάθε μία από αυτές τις χώρες εφαρμόστηκε διαφορετικά, διατηρώντας τα πολιτιστικά στοιχεία του κάθε τόπου, διαφυλάσσοντας την πολιτιστική του ταυτότητα και προστατεύοντας το περιβάλλον μέσα από μεταδιδόμενες πρακτικές από γενεά σε γενεά.

Βλέπουμε λοιπόν πως καταβάλλονται προσπάθειες για να συνεργαστούν ο Πολιτισμός με την Βιώσιμη Ανάπτυξη. Άλλωστε η μετάδοση περιβαλλοντικών πρακτικών, που αποτελούν στοιχείο του πολιτισμού ενός λαού, θα πρέπει να αναδεχτεί ως μείζον θέμα.

---

²⁵Lead agency : *UNESCO's global leadership and co-ordination role for the United Nations Decade of Education for Sustainable Development.*

²⁶ Ανάμεσα στα παράγωγα του προγράμματος συγκαταλέγονται, η κριτική αξιολόγηση των χρησιμοποιούμενων εκπαιδευτικών υλικών, η καθιέρωση νέων περιεχομένων και πρακτικών, όπως είναι οι συζητήσεις - παρουσιάσεις - αναπαραστάσεις με γνώμονα την αντιπροσώπευση και έκφραση στο σχολικό χώρο όλων των πολιτιστικών απόψεων, η χρήση της σημαίας των ιθαγενών της αυστραλιανής ηπείρου στην είσοδο του σχολείου, και η ανάρτηση του χάρτη της Αυστραλίας της εποχής των ιθαγενών κατοίκων

²⁷ Το πρόγραμμα με τίτλο «*Connecting youth with culture, nature and themselves for sustainable life*», υποστηρίζει διαδικασίες μάθησης για τη μετάδοση παραδοσιακών γνώσεων από γενιά σε γενιά, και σχεδιάστηκε με στόχο να αναζωογονήσει τη μετάδοση της γνώσης των παλαιότερων, ιθαγενών κατοίκων προς τους νέους, και να αναδείξει τη δυνατότητα της διαδικασίας αυτής να διατηρήσει και να αξιοποιήσει βιώσιμες πρακτικές και τρόπους ζωής στην Αιθιοπία

²⁸ Το πρόγραμμα αυτό προωθεί την αναγνώριση του συστήματος συλλογικής - συμμετοχικής διοίκησης της Προστατευόμενης θαλάσσιας Περιοχής του Tarcoles, με τη διασφάλιση της συμμετοχής των αλιέων, και με στόχο την ανάδειξη της σε περιοχή Υπεύθυνης Παραδοσιακής Αλιείας. Ειδικότερα, η δημιουργία Προστατευόμενων θαλάσσιων

Κεφάλαιο 2. Εκπαίδευση για την Βιώσιμη Ανάπτυξη.

2.1 Ιστορική Αναδρομή

Η Εκπαίδευση, ²⁹ συμπεριλαμβανομένης της τυπικής εκπαίδευσης, της ενημέρωσης του κοινού και της κατάρτισης, θα πρέπει να αναγνωριστεί ως η διαδικασία μέσω της οποίας οι άνθρωποι και οι κοινωνίες μπορούν να αξιοποιήσουν πλήρως τις δυνατότητες τους.

Η Εκπαίδευση είναι ιδιαίτερα σημαντική για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης και για τη βελτίωση της δυνατότητας των ανθρώπων να αντιμετωπίζουν τα ζητήματα του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης. Τόσο η τυπική όσο και η μη τυπική εκπαίδευση είναι απαραίτητες για την αλλαγή της στάσης των ανθρώπων, ώστε αυτοί να είναι σε θέση να αντιμετωπίζουν τα προβλήματα που σχετίζονται με την βιώσιμη ανάπτυξη. Για να είναι αποτελεσματική η εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη πρέπει να ενσωματωθεί σε όλους τους επιστημονικούς κλάδους, να χρησιμοποιεί μεθόδους της τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης καθώς και αποτελεσματικά μέσα επικοινωνίας³⁰.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 60 άρχισε να αναπτύσσεται έντονος προβληματισμός για την περιβαλλοντική υποβάθμιση³¹ και τον κίνδυνο περιβαλλοντικών ατυχημάτων.³²

---

²⁹ Corcoran, P., and Osano, Ph., and Weakland, J., and Hollingshead, B., *Young people, Education, and Sustainable Development : exploring principles, perspectives, and praxis*, Wageningen Academic Publishers, 2009.

³⁰ Sterling, S., *Education for sustainability*, London, Earthscan, 1996.

³¹ «Η Σιωπηλή Άνοιξη» της βιολόγου Rachel Carson (1962) προσπάθησε να αφυπνίσει το κοινό για την αξία των φυσικών κόρων και την ανάγκη διατήρησής τους καθώς και για τις επιπτώσεις της ρύπανσης.

³² Ορμώμενοι από την δηλητηρίαση (με υδράργυρο) των κατοίκων του κόλπου Μιναμάτα στην Ιαπωνία το 1956 και την πρώτη προσάραξη πετρελαιοφόρου (Torrey Canyon) το 1967 όπου χύθηκαν στην Βόρεια θάλασσα 117.000 τόνοι πετρελαίου κοντά στην Κορνουάλη της Βρετανίας.

Τη δεκαετία του 70, μετά την συνεχώς επιδεινωμένη κατάσταση του περιβάλλοντος, έγινε έντονος ο προβληματισμός για το περιβάλλον και το μοντέλο της οικονομικής ανάπτυξης. Αυτό είχε ως επακόλουθο να προωθηθεί περαιτέρω η προσπάθεια για περιβαλλοντική εκπαίδευση. Έτσι έχουμε εν τάχει τα ακόλουθα γεγονότα με χρονολογική σειρά.

Το 1970 πραγματοποιείται η Διεθνής Συνάντηση, στην Νεβάδα των ΗΠΑ με θέμα: «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στα σχολικά προγράμματα»³³ με αποτέλεσμα τον ορισμό της Π.Ε ως εξής: *«Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι η διαδικασία αναγνώρισης αξιών και αποσαφήνισης εννοιών τέτοιων, ώστε να αναπτυχθούν οι αναγκαίες δεξιότητες και στάσεις για την κατανόηση και εκτίμηση της αλληλοσυσχέτισης μεταξύ ανθρώπου, Πολιτισμού και Βιοφυσικού Περιβάλλοντος».*

Το 1972 στην Στοκχόλμη πραγματοποιήθηκε η Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για το «Περιβάλλον του Ανθρώπου». Η Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης θεωρείται ορόσημο, καθώς οδήγησε στη δημιουργία του Προγράμματος για το Περιβάλλον του ΟΗΕ (UNEP)³⁴ και ενέπνευσε τη σύσταση πολλών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) με στόχο την προστασία του περιβάλλοντος. Στη Συνδιάσκεψη αυτή προτάθηκε η επίσημη αναγνώριση και προώθηση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης σε όλες τις χώρες. Για πρώτη φορά σε διεθνές επίπεδο εκφράζεται σθεναρά η ανάγκη ενός διεθνούς πλαισίου εργασίας για την ανάπτυξη της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.

Το 1977 πραγματοποιήθηκε η Διάσκεψη της Τιφλίδας. Ήταν η πρώτη Διακυβερνητική Διάσκεψη η οποία συνήλθε ειδικά για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Αναγνωρίστηκε πως η Περιβαλλοντική εκπαίδευση πρέπει να είναι προσανατολισμένη στην επίλυση

---

³³ International Working Meeting on environmental Education in the school Curriculum, Carson City Nevada, USA, June/July 1970,(p. 11).

³⁴ Το Περιβαλλοντικό Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών, *United Nations Environment Programme*, (UNEP), συντονίζει τις περιβαλλοντικές δραστηριότητες των Ηνωμένων Εθνών, βοηθά τις αναπτυσσόμενες χώρες να υιοθετήσουν ισχυρές περιβαλλοντολογικές πολιτικές και ενισχύει την αειφόρο ανάπτυξη μέσω ισχυρών περιβαλλοντολογικών πρακτικών.

προβλημάτων, να έχει διαρκή χαρακτήρα και να γίνεται προσπάθεια της ενσωμάτωσης της από την κοινωνία. Με αυτό το σκεπτικό διαμορφώθηκαν και αναγνωρίστηκαν οι βασικές διαστάσεις της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης: α) εκπαίδευση σχετικά με το περιβάλλον β) εκπαίδευση από και μέσα στο περιβάλλον γ) εκπαίδευση υπέρ του περιβάλλοντος.

Στη Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ στο Ρίο για το «Περιβάλλον³⁵ και την Ανάπτυξη» το 1992 αναγνωρίστηκε ως κύρια προτεραιότητα για την εκπαίδευση, ο επανασχεδιασμός του πλαισίου σύμφωνα με τα στοιχεία που προέκυπταν από τον προσανατολισμό της στην Βιώσιμη Ανάπτυξη. Υιοθετήθηκε από τα κράτη που συμμετείχαν η Ατζέντα 21 σύμφωνα με την οποία³⁶, *«η εκπαίδευση τόσο η τυπική όσο και η μη τυπική είναι ζωτική για την υιοθέτηση στάσεων απαραίτητων για την εκτίμηση και αντιμετώπιση ζητημάτων σχετικών με την Βιώσιμη Ανάπτυξη»³⁷*. Για την προώθηση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης ορίζονται τρεις τομείς δράσης που αφορούν α) στον προσανατολισμό της εκπαίδευσης προς την Βιώσιμη Ανάπτυξη β) στην ενημέρωση των πολιτών γ) στην προώθηση της κατάρτισης. Η Εκπαίδευση αποτελεί αποφασιστικό και κρίσιμο παράγοντα στην προώθηση της Βιώσιμης Ανάπτυξης και της βελτίωσης της ικανότητας των πολιτών να κατανοούν και να αντιμετωπίζουν τα ζητήματα της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος.

Πέντε χρόνια μετά το Ρίο, πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη το Διεθνές Συνέδριο «Περιβάλλον και Κοινωνία: Εκπαίδευση και Ευαισθητοποίηση των Πολιτών για τη Αειφορία»³⁸. Στόχος ήταν να αναδειχθεί ο αποφασιστικής σημασίας ρόλος της εκπαίδευσης.

---

³⁵ <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>

³⁶ Κεφάλαιο 36 της Ατζέντα 21

³⁷ Μέρος IV μέσα εφαρμογής Κεφάλαιο 36 Ατζέντα 21 Η εκπαίδευση αποτελεί μια διαδικασία με την οποία τα άτομα και οι κοινωνίες μπορούν να αξιοποιήσουν πλήρως το δυναμικό τους. Η Εκπαίδευση αποτελεί αποφασιστικό και κρίσιμο παράγοντα στην προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης και τη βελτίωση της ικανότητας των πολιτών να κατανοούν και να αντιμετωπίζουν τα ζητήματα της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος.

³⁸ Scoullos ,M., *Environment and Society: Education and Public Awareness for Sustainability*». Proceedings of the Thessaloniki International Conference, UNESCO & Government of Greece, Athens, 1998.

Στο πλαίσιο αυτό συμπεριελήφθησαν και τα θέματα της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, της φτώχειας, της ειρήνης και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σύμφωνα με το άρθρο 10 της Διακήρυξης επαναπροσδιορίστηκε η έννοια της Βιωσιμότητας. Μεταξύ άλλων « ... όχι μόνο το περιβάλλον, αλλά επίσης τα προβλήματα της φτώχειας, του πληθυσμού, της υγείας, της εξασφάλισης τροφής, της Δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ειρήνης». Στη διάσκεψη αυτή γίνεται μια αναθεώρηση της διαδικασίας της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης έτσι ώστε να επισημανθούν τα λάθη εκείνα που εμπόδισαν την ουσιαστική επιτυχία των στόχων της και συστήνεται η χρήση της εκπαίδευσης από τις κυβερνήσεις, μέσα από τα αναλυτικά προγράμματα των σχολικών μαθημάτων, και την υιοθέτηση του μοντέλου της διεπιστημονικότητας.

Το 2002 πραγματοποιήθηκε η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την «Αειφόρο Ανάπτυξη» στο Γιοχάνεσμπουργκ, με στόχο τον εντοπισμό των καλύτερων τρόπων εφαρμογής της Ατζέντα 21. Έγινε αναφορά στον όρο «Εκπαίδευση για την Βιώσιμη Ανάπτυξη» και αποφασίστηκε η ενσωμάτωση της έννοιας της Βιώσιμης Ανάπτυξης στα εκπαιδευτικά προγράμματα όλων των βαθμίδων για να διασφαλιστεί ο προσανατολισμός προς την αειφορία. Παράλληλα προτάθηκε να ανακηρυχτεί η περίοδος 2005 - 2014 από τον ΟΗΕ «Δεκαετία των Ηνωμένων Εθνών για την Εκπαίδευση για την Βιώσιμη Ανάπτυξη», με στόχο την προώθηση της εκπαίδευσης για την αειφόρο ανάπτυξη. Το συντονισμό αυτής της παγκόσμιας πρωτοβουλίας ανέλαβε ο UNESCO σε συνεργασία με πολλούς φορείς, κυβερνητικούς και μη και συνέταξε το «Σχέδιο για τη Διεθνή Εφαρμογή της Δεκαετίας», που αποτελεί βασικό κείμενο για εκπαιδευτικά ζητήματα που άπτονται της ανάπτυξης. Η Εκπαίδευση αναγνωρίζεται, όπως και στο Ρίο, ως σημαντικός παράγοντας για την προώθηση της ανάπτυξης με όρους αειφορίας. Στο Γιοχάνεσμπουργκ προτάθηκε επίσης η ανακήρυξη από τον ΟΗΕ της «Δεκαετίας των Ηνωμένων Εθνών για την Εκπαίδευση για τη Βιώσιμη

Ανάπτυξη, 2005-2014³⁹», η οποία ψηφίστηκε ομόφωνα από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ λίγους μήνες αργότερα. Η Δεκαετία στόχευε: α) στην προαγωγή της Εκπαίδευσης ως βάσης για μια αειφορική κοινωνία, β) στη διάχυση των αρχών της Βιώσιμης Ανάπτυξης σε όλες τις μορφές (τυπική, μη τυπική και άτυπη) και τα συστήματα της εκπαίδευσης.

2.2. Χαρακτηριστικά της Εκπαίδευσης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη.

Η Εκπαίδευση για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αναγνωρίζει την ποικιλία της ανθρώπινης εμπειρίας και αναπτύσσεται μέσα από το σεβασμό και την ανεκτικότητα της διαφορετικότητας. Καλλιεργεί την υποστήριξη πρακτικών και παραδόσεων. Διαπραγματεύεται ζητήματα του πλανήτη σε τοπικό επίπεδο. Χρησιμοποιεί τοπικά μοντέλα επικοινωνίας, όπως για παράδειγμα τη χρήση και ανάπτυξη των τοπικών γλωσσών, ως φορέων αλληλεπίδρασης και πολιτιστικής ταυτότητας. Οικοδομεί την δυνατότητα της συμμετοχής για τη λήψη αποφάσεων βασιζομένων πάνω στην κοινότητα. Ενθαρρύνει τους μαθητές να συμμετέχουν στις αποφάσεις σχετικά με το πώς πρέπει να μαθαίνουν. Είναι διεπιστημονική και προωθεί την δια βίου εκπαίδευση. Αξιοποιεί όλες τις μορφές εκπαίδευσης (τυπική, μη τυπική και άτυπη). Αυτό όμως που την χαρακτηρίζει είναι ότι ουσιαστικά οικοδομεί την δυνατότητα της συμμετοχής της κοινότητας στην διαδικασία λήψης αποφάσεων σε θέματα που αφορούν την περιβαλλοντική προστασία. Ίσως αυτή να είναι και η μεγαλύτερη συνεισφορά της αφού εκπαιδεύει τους πολίτες όχι μόνο να έχουν περιβαλλοντική συνείδηση, αλλά να είναι συμμετοχικοί πολίτες και όχι παθητικοί σε θέματα που αφορούν την τοπική τους κοινωνία.

---

³⁹ Lead agency : *UNESCO's global leadership and co-ordination role for the United Nations Decade of Education for Sustainable Development.*

2.3 Στόχοι της Εκπαίδευσης για την Βιώσιμη Ανάπτυξη.

Οι κύριοι στόχοι⁴⁰ της Εκπαίδευσης για την βιώσιμη ανάπτυξη είναι η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των πολιτών γύρω από τα σύγχρονα ζητήματα όπως είναι η περιβαλλοντική υποβάθμιση, η φτώχεια, η κάθε μορφή έκφρασης της ανισότητας, η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁴¹ κ.α. Έχει επίσης ως στόχους της να διευκολύνει την υιοθέτηση αξιών και την απόκτηση εμπειριών, την κατανόηση της αλληλεξάρτησής τους, και την δημιουργία των απαραίτητων κινήτρων για την ενεργή συμμετοχή των πολιτών, για μια καλύτερη κοινωνία.

Έρχεται να δώσει, λοιπόν, τη δυνατότητα της ενεργούς συμμετοχής στους πολίτες μέσα από διαδικασίες, που προωθούν τη συνεργασία και τη συλλογικότητα ως μέσο αντιμετώπισης των τοπικών ζητημάτων, με την προώθηση τοπικών δράσεων.

2.4. Ευρωπαϊκή Ένωση και Βιώσιμη Ανάπτυξη

Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι πρωτοπόρος στο θέματα προστασίας του περιβάλλοντος και της βιώσιμης ανάπτυξης. Έτσι στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα έχει ενσωματωθεί στο άρθρο 6 μια Αρχή, σύμφωνα με την οποία κατά την χάραξη των τομεακών πολιτικών θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη η προστασία του περιβάλλοντος και η αειφορική διαχείριση των φυσικών πόρων. Στα άρθρα 1-3 αναφέρεται: *«Η Ένωση εργάζεται σκληρά για μια Ευρώπη βιώσιμης ανάπτυξης, βασισμένη σε*

---

⁴⁰ Protopapadakis, E., *Περιβαλλοντική Ηθική Προκλήσεις και Προοπτικές του 21 αιώνα*, Δημοκρίτιο Πανεπιστήμιο, Θράκη, 2012.

⁴¹ Sterling, S., *Education for sustainability*, London , Earthscan, 1996

ισόρροπη οικονομική μεγέθυνση σε μια άκρως ανταγωνιστική κοινωνική οικονομία της αγοράς, με στόχο την πλήρη απασχόληση και την κοινωνική πρόοδο, σε υψηλό επίπεδο προστασίας και βελτίωσης της ποιότητας του περιβάλλοντος και στην προαγωγή της επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου...»

Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη αποτέλεσε την τυπική νομική βάση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Η ουσιαστική συνεισφορά της στον τομέα προστασίας του περιβάλλοντος είναι η προσθήκη των άρθρων 130Π, 130Ρ ΚΑΙ 130Σ με τον τίτλο «Περιβάλλον» στην συνθήκη της ΕΟΚ μέσω των οποίων το περιβάλλον αποκτά αυτοτελή νομική κατοχύρωση. Με βάση αυτά τα άρθρα αναγνωρίστηκε ρητά η αρμοδιότητα της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος και ορίστηκαν οι επιδιωκόμενοι ειδικοί στόχοι. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 130Π(παρ. 1) τέθηκαν οι ακόλουθοι στόχοι: α) προστασία του περιβάλλοντος β) προστασία της υγείας του ανθρώπου γ) ορθολογική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων. Επιπρόσθετα, με το άρθρο 130 Π της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης, Ε.Ε.Π «η δράση» της κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος στηρίζεται στις αρχές: α) της προληπτικής δράσης β) της επανόρθωσης γ) ο «ρυπαίνων» πληρώνει». Το επόμενο βήμα έγινε με την υπογραφή της συνθήκης του Μάαστριχ το 1992. Το περιβάλλον πλέον αντιμετωπίζεται ως κοινοτική πολιτική και όχι ως επιμέρους δράση. Επίσης πολύ σημαντική προσθήκη είναι η ενίσχυση του δεσμευτικού χαρακτήρα της αρχής της ενσωμάτωσης, σύμφωνα με την οποία οι ανάγκες της προστασίας του περιβάλλοντος δεν αποτελούν απλώς συνιστώσα των άλλων κοινοτικών πολιτικών, αλλά πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά τη διαμόρφωση των κοινοτικών πολιτικών(άρθρο 130 παρ.2). Ακόμα, υιοθετείται για πρώτη φορά η αρχή της προφύλαξης. Η συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997 καθιέρωσε τη βιώσιμη ανάπτυξη, ως έναν από τους πρωταρχικούς σκοπούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η νέα συνθήκη ενίσχυσε σημαντικά την άποψη ότι η μελλοντική ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πρέπει να βασίζεται στην αρχή της βιώσιμης

ανάπτυξης. Το περιβάλλον τοποθετείται ισότιμα με άλλες έννοιες (άρθρο, 2), όπως η κοινωνική συνοχή, η ισότητα και η ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων. Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι η συνθήκη του Άμστερνταμ επέφερε δύο σημαντικές αλλαγές α) την απαίτηση για υψηλό επίπεδο περιβαλλοντικής προστασίας (άρθρο 174), β) την υποχρέωση ενσωμάτωσης οικολογικής παραμέτρου στη χάραξη των κοινοτικών πολιτικών (άρθρο 6 Σ.Ε.Κ).

2.5 Ελληνική Περιβαλλοντική Πολιτική.

Αν και στα τρία νεότερα Συντάγματα (1975,1986,2001), υπάρχουν διατάξεις σχετικές με το περιβάλλον, η πληρέστερη αναφορά εντοπίζεται στο άρθρο 24 του Συντάγματος του 2001⁴².

«Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για την διαφύλαξή του, το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα, στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας. Ο Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων. Η σύνταξη δασολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους. Απαγορεύεται η μεταβολή του προορισμού των δασών και των δασικών εκτάσεων, εκτός αν προέχει για την Εθνική Οικονομία, η αγροτική εκμετάλλευση ή άλλη τους χρήση, που την επιβάλλει το δημόσιο συμφέρον».

Με βάση τις διατάξεις και τα άρθρα του Συντάγματος έχουν ψηφιστεί πολλοί νόμοι για την προστασία του περιβάλλοντος με καθοριστικότερο τον Ν.1650/1986⁴³. Οι διατάξεις αυτού του Νόμου ουσιαστικά θέτουν τις βάσεις, έτσι ώστε το κράτος και οι μηχανισμοί του,

---

⁴² Βουλή των Ελλήνων, Σύνταγμα <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/ToPolitevma/Syntagma/> [ημ.Πρόσβασης 08/11/16]

⁴³ Ν.1650/1986 (ΦΕΚ Α 160/16-10-1986), «Για την προστασία του περιβάλλοντος».

να μπορέσουν να υλοποιήσουν συγκεκριμένες δράσεις και έργα για την προστασία του περιβάλλοντος. Οι βασικές του διατάξεις αφορούν α) στην Προστασία του περιβάλλοντος από έργα, (θεσπίζονται οι κανόνες και τίθενται οι προϋποθέσεις για την έγκριση περιβαλλοντικών όρων έργων και ορίζονται οι προδιαγραφές για τις Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων) β) στην Προστασία του περιβάλλοντος από τη ρύπανση (θεσπίζεται η δυνατότητα του κρατικού μηχανισμού να θέσει όρια, να παρακολουθεί την ποιότητα και να επιβάλλει μέτρα για την προστασία της ατμόσφαιρας, των υδάτων, του εδάφους, την μείωση των στερεών αποβλήτων, των συσκευασιών προϊόντων, του θορύβου, των επικίνδυνων ουσιών και της ραδιενέργειας) γ) στην Προστασία της φύσης και του τοπίου. (Θεσπίζονται τα κριτήρια και η διαδικασία χαρακτηρισμού περιοχών.)

Άλλος ένας νόμος προς αυτή τη κατεύθυνση είναι και ο Ν.2742/99⁴⁴ για το χωροταξικό σχεδιασμό και την αειφόρο ανάπτυξη, με σκοπό τη «θεσμοθέτηση νέων διαδικασιών και μέσων άσκησης χωροταξικού σχεδιασμού που προωθούν την αειφόρο και ισόρροπη ανάπτυξη και κατοχυρώνουν την παραγωγική και κοινωνική συνοχή, διασφαλίζουν την προστασία του περιβάλλοντος στο σύνολο του εθνικού χώρου και ενισχύουν τη θέση της χώρας στο διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο».

Επίσης τον Μάιο του 2002 εγκρίθηκε η Εθνική Στρατηγική για την Αειφόρο Ανάπτυξη. Στην Ελλάδα, το ΥΠΕΠΘ, ευθυγραμμιζόμενο με τα εκπαιδευτικά συστήματα άλλων χωρών, δημιούργησε, έστω και καθυστερημένα, τις προϋποθέσεις για την εισαγωγή της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, με την πειραματική εφαρμογή εθελοντικών προγραμμάτων στα σχολεία, κατά την περίοδο 1982-1986, ενώ δοκιμάστηκε πιλοτικά και ο θεσμός των Υπευθύνων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα,

---

⁴⁴Ν.2742/1999 (ΦΕΚ Α 207 /7-10-1999), «Χωροταξικός Σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη & άλλες διατάξεις». Στην Ελληνική νομολογία ο αγγλικός όρος «sustainable» μεταφράζεται σε «αειφόρος» αντί του «βιώσιμος» που χρησιμοποιείται στην εργασία και είναι επιστημονικά αποδεκτός.

την προώθηση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα, ανέλαβε το Κέντρο Εκπαιδευτικών Μελετών και Επιμόρφωσης.(Κ.Ε.Μ.Ε)

2.6 Ο ρόλος της Τοπικής Διακυβέρνησης στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.

Αποτέλεσμα της Ατζέντα 21 και της φιλοσοφίας υλοποίησης της σε σχέση με το χώρο εφαρμογής, είναι η Τοπική Ατζέντα 21⁴⁵, η οποία είναι η μεταφορά των αρχών και των μεθοδεύσεων της Ατζέντα 21 σε τοπικό επίπεδο.

Ουσιαστικά η προετοιμασία και εφαρμογή της Τοπικής Ατζέντα 21⁴⁶, είναι έργο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, η οποία γνωρίζοντας τις ιδιαιτερότητες της περιοχής και τα τοπικά προβλήματα θα σχεδιάσει την περιβαλλοντική πολιτική με την ενεργοποίηση όλων των φορέων και μέσα από ένα πλέγμα συνεργασιών θα προσπαθήσει να την υλοποιήσει.

Για τον λόγο αυτό στο κείμενο της Ατζέντα 21⁴⁷ αναγνωρίζεται η σπουδαιότητα των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης και τους αποδίδεται συγκεκριμένος ρόλος και ευθύνες .

«...Επειδή τόσα πολλά από τα προβλήματα και τις λύσεις που προαναφέρονται στην Ατζέντα 21 έχουν τις ρίζες τους σε τοπικές καθημερινές δραστηριότητες, η συμμετοχή και η συνεργασία της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, θα αποτελέσει καθοριστικό παράγοντα για την επίτευξη της Αειφόρου Ανάπτυξης. Η Τοπική Αυτοδιοίκηση ως το επίπεδο διοίκησης που είναι πιο κοντά στους πολίτες⁴⁸, διαδραματίζει καθοριστικό

---

⁴⁵ IDRC, The local Agenda 21 planning guide: *an introduction to sustainable development*, International Development Research Centre, Ottawa , 1996

⁴⁶ <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>

⁴⁷ Sustainable Environment, Local Agenda 21

http://www.sustainableenvironment.org.uk/Action/Local_Agenda_21.php [ημ.Πρόσβασης 10/11/16]

⁴⁸ Agenda 21 requests that each local authority enter into a dialogue with its citizens, local organizations and private enterprises and adopt a “Local Agenda 21” (28.3). <http://www.un.org/esa/agenda21/natlinfo/wssd/summarypublication.pdf>

ρόλο στην ευαισθητοποίηση και κινητοποίηση των πολιτών, για την επίτευξη της Αειφορίας. Για τον λόγο αυτό, καλούμε κάθε Οργανισμό Τοπικής Αυτοδιοίκησης να προχωρήσει άμεσα στην υιοθέτηση της Ατζέντα 21 και μέχρι το 1996 να συγκροτήσει τη δική του Τοπική Ατζέντα 21,⁴⁹ για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των καταλλήλων δράσεων που θα οδηγούν προς την Αειφορία, με την συμμετοχή όλων των κοινωνικών φορέων».

Οι δράσεις αυτές έχουν ως στόχο:

- ο Την υλοποίηση δραστηριοτήτων που συμβάλλουν στην συνειδητοποίηση του πληθυσμού.
- ο Την δημιουργία προϋποθέσεων για την προσφορά ευκαιριών συμμετοχής σ' όλα τα μέλη της κοινότητας.
- ο Την σύνταξη και διακήρυξη της περιβαλλοντικής πολιτικής.
- ο Τον καθορισμό περιβαλλοντικών στόχων.
- ο Την δέσμευση όλων των τοπικών αρχών στην τήρηση της Περιβαλλοντικής Αναπτυξιακής Πολιτικής.
- ο Την καθιέρωση ενός συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης.
- ο Την εκπόνηση των απαιτούμενων περιβαλλοντικών μελετών για τον προσδιορισμό της κατάστασης του περιβάλλοντος στην περιοχή των Διοικητικών Ορίων του φορέα.
- ο Την δημιουργία ενός μηχανισμού παρακολούθησης περιβαλλοντικών δεικτών.
- ο Την παραγωγή Προγράμματος Δράσης για την βελτίωση του Τοπικού Περιβάλλοντος.
- ο Την παρακολούθηση όλων των παραπάνω Δράσεων για την διαρκή αναμόρφωσή τους, σύμφωνα με τις εξελίξεις σε Τοπικό, Εθνικό, αλλά και Παγκόσμιο Επίπεδο.

Καταλαβαίνουμε επομένως ότι χρειαζόμαστε πολιτικές ισχυρές και μία Διακυβέρνηση που θα προωθεί μέσω της εκπαίδευσης τις αρχές της

---

⁴⁹ United Nations, Agenda 21

<https://sustainabledevelopment.un.org/outcomedocuments/agenda21> [ημ.Πρόσβασης 11/11/16]

Βιώσιμης Ανάπτυξης και μια τοπική κοινωνία δυνατή μέσα από την ενημέρωση των πολιτών σε όλα τα ζητήματα της κοινότητας⁵⁰.

2.7 Τομείς Εκπαίδευσης συμφώνα με την Ατζέντα 21⁵¹

Η Εκπαίδευση αφορά στην ευαισθητοποίηση του κοινού και στην κατάρτιση του. Συνδέεται με σχεδόν όλους τους τομείς δράσεις της Ατζέντα 21. Η εκπαίδευση αναγνωρίζεται ως τομέας κρίσιμης σημασίας για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης, με την απαραίτητη όμως προϋπόθεση ότι οι Κυβερνήσεις θα εναρμονιστούν με όσα ορίζονται στο κεφάλαιο 36 της Ατζέντα 21 και τις Αρχές που διέπουν όλο το κείμενο της. Έτσι λοιπόν θα πρέπει οι Κυβερνήσεις να εξασφαλίσουν μέσα από την δημιουργία εκπαιδευτικών προγραμμάτων, τα παρακάτω:

- Την καθολική πρόσβαση στη βασική εκπαίδευση.
- Την ευαισθητοποίηση του κοινού στον τομέα της υγείας.
- Την ευαισθητοποίηση των πολιτών για την αειφόρο χρήση της γης.
- Την ευαισθητοποίηση των πολιτών για την Απερήμωση.
- Την ευαισθητοποίηση του κοινού για την προστασία των δασών.
- Προγράμματα Κατάρτισης και Εκπαίδευσης των Γυναικών πάνω στην γεωργία.
- Την ευαισθητοποίηση των πολιτών για τη διατήρηση της βιοποικιλότητας.
- Την ευαισθητοποίηση των πολιτών για τη Διατήρηση των Υδάτων.
- Προγράμματα Επαγγελματικής Κατάρτισης για τοξικές - χημικές ουσίες.
- Την ευαισθητοποίηση του κοινού σε θέματα ανακύκλωσης.

---

⁵⁰ Hewitt ,N.,*European Local Agenda 21 Planning Guide, How to Engage in Long-Term Environmental Action Planning Towards Sustainability*, Brussels ,1995

⁵¹ <http://www.un.org/esa/agenda21/natlinfo/wssd/summarypublication.pdf> σελ 12

Βλέπουμε ότι οι τομείς δράσεις των Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων, καλύπτουν ένα μεγάλο εύρος θεμάτων, τα οποία θα βοηθήσουν τον πλανήτη να επιβιώσει, μέσα από την αλλαγή του τρόπου δράσης των πολιτών.

2.8 Στόχοι για την Βιώσιμη Ανάπτυξη, την Εκπαίδευση και τον Πολιτισμό.

Δυστυχώς ο πολιτισμός δεν είχε συμπεριληφθεί στους Στόχους της Χιλιετίας (MDGS⁵²). Όμως συμπεριλήφθηκε στους Στόχους για την Βιώσιμη Ανάπτυξη (SDGs,) ως στόχος 11 και υπό στόχος 11.4 Η εκπαίδευση έχει συμπεριληφθεί ως στόχος 4.

Τον Σεπτέμβριο του 2015⁵³ και τα 193 κράτη μέλη των Ηνωμένων Εθνών, υιοθέτησαν ένα σχέδιο για την επίτευξη ενός καλύτερου μέλλοντος για όλους, σχεδιάζοντας μια διαδρομή για τα επόμενα 15 χρόνια που στόχευε στην εξάλειψη της ακραίας φτώχειας, την καταπολέμηση της ανισότητας και της αδικίας και την προστασία του Πλανήτη μας.

Στο επίκεντρο της «Ατζέντα 2030»⁵⁴ είναι οι 17 Στόχοι για την Βιώσιμη Ανάπτυξη⁵⁵ και οι 169 ειδικότεροι που σχετίζονται με αυτούς και αναφέρονται στις σημαντικότερες προκλήσεις της εποχής. Οι Στόχοι για την Βιώσιμη Ανάπτυξη, (SDGs) προσδιορίζουν με καθαρότητα τον κόσμο που θέλουμε και ισχύουν για όλα τα έθνη, χωρίς να αφήνει κανέναν πίσω.

---

⁵² Οι στόχοι είναι: Στόχος 1: Να τερματιστεί η ακραία φτώχεια και η πείνα. Στόχος 2: Να επιτευχθεί καθολική πρόσβαση στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, Στόχος 3: Να προωθηθεί η ισότητα των δύο φύλων και η ενδυνάμωση των γυναικών Στόχος 4: Να μειωθεί η παιδική θνησιμότητα. Στόχος 5: Να βελτιωθεί η μητρική υγεία. Στόχος 6: Να καταπολεμηθεί το HIV/AIDS, η ελονοσία και άλλες ασθένειες: Στόχος 7: Να εξασφαλιστεί η περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Στόχος 8: Να αναπτυχθεί η παγκόσμια συνεργασία για την ανάπτυξη.

⁵³ <http://csrhellas.net/network/sdgs/>

⁵⁴ <https://sustainabledevelopment.un.org/sdgsproposal.html>

⁵⁵ Sustainable Development Goals – SDGs

Οι «Στόχοι για την Βιώσιμη Ανάπτυξη» έχουν εγκριθεί επισήμως στη Σύνοδο Κορυφής των Ηνωμένων Εθνών, στις 25 Σεπτεμβρίου 2015 στη Νέα Υόρκη, και είναι εφαρμόσιμοι από τον Ιανουάριο του 2016. Η προθεσμία για την υλοποίηση των «Στόχων για την Βιώσιμη Ανάπτυξη» είναι το 2030.

Συγκεκριμένα: Στον στόχο 4 με τίτλο «Ποιοτική Ανάπτυξη», στην παράγραφο 7 αναφέρεται: *«Να διασφαλίσει, έως το 2030, ότι όλοι οι εκπαιδευόμενοι θα αποκτήσουν τη γνώση και θα καλλιεργήσουν τις δεξιότητες που χρειάζονται, για να προάγουν τη βιώσιμη ανάπτυξη και μεταξύ άλλων, να προάγουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ισότητα των φύλων, την προώθηση της ειρήνης και της μη βίας, την ταυτότητα του παγκόσμιου πολίτη, καθώς και την αναγνώριση της πολιτιστικής ποικιλίας και της συμβολής της στη Βιώσιμη Ανάπτυξη».*

Στον στόχο 11 με τίτλο «Βιώσιμες Πόλεις και Κοινότητες» στην παράγραφο 4, αναφέρεται: *«Να ενισχύσει τις προσπάθειες για την προστασία και τη διαφύλαξη της Πολιτισμικής και Φυσικής Κληρονομίας του κόσμου».*

Οι Κυβερνήσεις έχουν αναλάβει την ευθύνη να ηγηθούν αυτής της προσπάθειας με τον καθορισμό εθνικών σχεδίων εφαρμογής, την ανάληψη δράσεων για τη δημιουργία κατάλληλου περιβάλλοντος και την ενημέρωση των πολιτών τους, ως προς τη σημασία αυτής της Ατζέντα.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Μέρος Δεύτερο

Η περίπτωση της Ελλάδας στην υιοθέτηση Πολιτιστικών και Εκπαιδευτικών Δράσεων για την Βιώσιμη Ανάπτυξη. Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην υιοθέτηση Τοπικών Ατζέντα 21. Προτάσεις βελτίωσης.

Κεφάλαιο 3: Πολιτισμός και Ελληνική Πρακτική

3.1 Η Ελληνική Πρακτική

Η Ελλάδα είναι μια χώρα με πλούσιο Πολιτισμό . Με το σκεπτικό αυτό το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, προχώρησε το 2013 στην σύνταξη ενός κειμένου με τίτλο «Πρόταση για τη διαμόρφωση Πολιτικής στον Τομέα του Πολιτισμού 2014-2020». Στο κείμενο αναφέρεται: *«ότι η Πολιτιστική μας Κληρονομιά και ο Σύγχρονος Τρόπος Έκφρασης καλούνται να διαδραματίσουν έναν καθοριστικό παράγοντα στην άσκηση της «Στρατηγικής για την Ευρώπη 2020» για μια έξυπνη, διατηρήσιμη και δίχως αποκλεισμούς ανάπτυξη.*⁵⁶ Και αυτό γιατί οι τομείς του Πολιτισμού συμβάλλουν στη παροχή νέων ευκαιριών επαγγελματικής απασχόλησης και στην κατά κανόνα υψηλή εξειδίκευση σε κλάδους αιχμής, οι οποίοι επιπροσθέτως εμφανίζουν υψηλά ποσοστά απασχόλησης των νέων⁵⁷. Παράλληλα, λόγω των θετικών εξωτερικών οικονομιών που δημιουργούν οι πολιτιστικές υποδομές και

---

⁵⁶ Υπ, Παιδείας και Θρησκευμάτων. Πολιτισμού και Αθλητισμού. ΓΓ Πολιτισμού «Πρόταση για τη Διαμόρφωση Πολιτικής Τομέα Πολιτισμού 2014-2020», Αθήνα, Μάιος 2013

⁵⁷ Ανακοίνωση της Επιτροπής στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, Ώθηση στους τομείς του πολιτισμού και της δημιουργίας για την οικονομική μεγέθυνση και την απασχόληση στην ΕΕ, COM(2012) 537 τελικό.

δραστηριότητες, προάγουν άμεσα και έμμεσα την περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη και αναδεικνύουν τα μητροπολιτικά κέντρα».

Τα παραπάνω τεκμηριώνονται: *«από την αξιολόγηση προγενέστερων Επιχειρησιακών Προγραμμάτων σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και τις δράσεις για τις πολιτιστικές πρωτεύουσες της Ευρώπης, όπου κατά κανόνα δημιουργείται ένα δημιουργικό momentum, το οποίο συμπαρασύρει όλους τους τομείς της οικονομίας με πολλαπλασιαστικά οφέλη και μεταβάλλει την εικόνα της πόλης»*.⁵⁸

Το πλούσιο πολιτισμικό απόθεμα της Ελλάδας προσφέρεται για την περαιτέρω προώθηση αναπτυξιακών πρωτοβουλιών στον τομέα του πολιτιστικού τουρισμού, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη επιβαρυμένων αστικών κέντρων και την αναζωογόνηση απομακρυσμένων ορεινών και νησιωτικών περιοχών, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στην τόνωση της αγοράς εργασίας, αλλά και στην εξάλειψη των οικονομικο-κοινωνικών ανισοτήτων, που εντείνονται από την τρέχουσα κρίση. Άλλωστε, μέσα από την προώθηση της εξωστρέφειας μέσω πολιτιστικών δικτύων με τις παρευξείνιες, βαλκανικές και μεσογειακές χώρες, η Ελλάδα μπορεί να παίξει καθοριστικό ρόλο στο πολιτιστικό γίνεσθαι της περιοχής, αποσπώντας συνάμα σημαντικό μερίδιο στις αναδυόμενες τουριστικές αγορές.

«Παράλληλα, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, στα οποία περιλαμβάνονται η εθνική διαφοροποίηση, ο ζωντανός τοπικός χαρακτήρας και η ένταση στους ανθρώπινους πόρους, το πολιτιστικό προϊόν συμβάλλει στη δημιουργική αφομοίωση των πιέσεων της παγκοσμιοποίησης και στην πολιτιστική πολυμορφία».⁵⁹

Γίνεται αντιληπτό πλέον πως η χώρας μας έχει στα χεριά της ένα συγκριτικό πλεονέκτημα το οποίο και της προσδίδει μία προστιθεμένη αξία και ένα χαρακτηριστικό «brand name», που μπορεί να το

⁵⁸ Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων Πολιτισμού και Αθλητισμού. «Πρόταση για τη Διαμόρφωση Πολιτικής Τομέα Πολιτισμού 2014-2020», Μάιος, Αθήνα, 2013 σελ.4.

⁵⁹ Υπ, Παιδείας και Θρησκευμάτων. Πολιτισμού και Αθλητισμού. ΓΓ Πολιτισμού «Πρόταση για τη Διαμόρφωση Πολιτικής Τομέα Πολιτισμού 2014-2020», Αθήνα, Μάιος 2013

αξιοποιήσει συνδυάζοντας τον πολιτισμό της με την βιώσιμη ανάπτυξη πολύ πιο εύκολα και εποικοδομητικά από άλλες χώρες.

Η τοπική κοινωνία και η Τοπική Διακυβέρνηση οφείλει και πρέπει να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων και να ανταποκριθεί στις προσδοκίες αυτού του «συγκριτικού πλεονεκτήματος». Σε περιόδους οικονομικής κρίσης, είναι μεγάλο ευτύχημα μια χώρα να διαθέτει ένα προϊόν «αναγνωρίσιμο», «διαχρονικό», με «αξία» και «μοναδικό».

Μοναδικός είναι ο Ελληνικός Πολιτισμός. Μοναδική είναι η φυσική ομορφιά και η ποικιλία σε θαλάσσιες και ορεινές περιοχές. Μοναδικός θα πρέπει να είναι και ο τρόπος αξιοποίησης τους.

Ξεκινώντας από κάτω προς τα επάνω, η Τοπική Αυτοδιοίκηση γνωρίσει καλύτερα τα «συγκριτικά πλεονεκτήματα» και τον τρόπο «αιφορικής προστασίας», τόσο του φυσικού κάλλους, όσο και του υλικού και άυλου πολιτισμού.

Στα πλαίσια αυτής της λογικής, βλέπουμε πώς η σύγχρονη αντίληψη που αποπνέει όλο το κείμενο⁶⁰, το οποίο αποτελεί έκφραση των δεσμεύσεων της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για το 2020, προσανατολίζεται στο να συμβάλλει ο πολιτισμός, α) με την αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και των φυσικών τοπίων, κύρια με δράσεις ανάπτυξης πόλεων και συμβολής στην αγροτική ανάπτυξη β) με την ανάπτυξη του βιώσιμου τουρισμού, και ιδιαίτερα των εναλλακτικών μορφών όπου συμπεριλαμβάνεται ο πολιτιστικός τουρισμός, γ) με την ανάπτυξη νέων επαγγελματικών και εκπαιδευτικών περιεχομένων και ειδικοτήτων, με έμφαση στην έξυπνη εξειδίκευση δ) με την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού μέσα από δράσεις που αναδεικνύουν την πολυπολιτισμικότητα στ) με την αύξηση των ευκαιριών απασχόλησης, ιδιαίτερα σε νέες ειδικότητες.

---

⁶⁰ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Έγγραφο Εργασίας «Στοιχεία για το Καινό Στρατηγικό Πλαίσιο (Κ.Σ.Π.) 2014 - 2020 μεταξύ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης (Ε.Τ. Π. Α.) του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (Ε.Κ.Τ.), του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Αγροτικής Ανάπτυξης (Ε.Γ.Τ.Α.Α.) και του Ευρωπαϊκού Ταμείου Θάλασσας και Αλιείας (Ε.Τ.Θ.Α) Βρυξέλλες, 14/03/2012

«Η Πολιτιστική Κληρονομιά», σε αντίθεση με την παλαιότερα κρατούσα αντίληψη, μπορεί να συμβάλει εξαιρετικά στην καινοτομία, μέσα από τομείς που συναντούν την δημιουργική βιομηχανία.

Με τον τρόπο αυτό, η «Πολιτιστική Κληρονομιά», μπορεί να διαδραματίσει ουσιαστικό ρόλο στην επίτευξη της έξυπνης, ολοκληρωμένης, βιώσιμης ανάπτυξης συνεισφέροντας ουσιαστικά στη δημιουργία θέσεων εργασίας, στην τοπική ανάπτυξη και την κοινωνική συνοχή».⁶¹

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφέρουμε πώς αν η χώρα μας επιθυμεί πραγματικά να «ξεχωρίσει» μέσα από την πολιτισμική της ανάπτυξη, οφείλει να ενσωματώσει τις Στρατηγικές τόσο τις διεθνείς όσο και τις Ευρωπαϊκές και να τις προσαρμόσει⁶² στα Ελληνικά δεδομένα δηλ. θα πρέπει να γίνει α) ενσωμάτωση του Πολιτισμού στη Διακυβέρνηση β) κεφαλαιοποίηση της συμβολής του Πολιτιστικού Τομέα στην οικονομική ανάπτυξη και τη μείωση της φτώχειας και γ) κεφαλαιοποίηση της Παραδοσιακής Γνώσης για την ενίσχυση της Περιβαλλοντικής Βιωσιμότητας.

3.2 Προτάσεις για Πολιτιστικές Δράσεις με σκοπό την προώθηση του «Αειφόρου Πολιτισμού» στην Ελλάδα.

Όπως ήδη αναφέραμε παραπάνω η συμβολή της Ελλάδας στον Παγκόσμιο Πολιτισμό είναι αναγνωρισμένη και δεν την αμφισβητεί κανείς.

Η Ελλάδα έχει εγγράψει 17 μνημεία⁶³ (Παράρτημα 1) και τοποθεσίες στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς⁶⁴ του UNESCO.⁶⁵

---

⁶¹ Dumcke., C., & Gnedovskv., M. *The Social and Economic Value of Cultural Heritage: Literature Review*" (ENC Paper - July 2013)

⁶² UN System Task Team «*Culture: a driver and enabler of sustainable development*». 2012

⁶³ Unesco, Παγκόσμια Πολιτιστική Κληρονομιά http://www.unesco-hellas.gr/gr/3_5_1.htm [ημ.Πρόσβασης 09/11/16]

⁶⁴ Απονέμεται σε μνημεία, κτίσματα ή τοποθεσίες, τα οποία διακρίνονται παγκοσμίως για την ιστορική, πολιτιστική, ή και περιβαλλοντική σημασία τους. Η διαχείριση τους γίνεται από την

Θέλοντας να πάμε παραπέρα την εξέλιξη του «αιφόρου πολιτισμού», η Ελλάδα θα μπορούσε να προβεί στη δημιουργία περισσότερων Θεματικών Μουσείων διάδοσης του Ελληνικού Πολιτισμού⁶⁶. Μία διαδεδομένη τακτική σε χώρες του εξωτερικού είναι η δημιουργία καταδυτικών πάρκων, τα οποία συμβάλλουν στην αξιοποίηση της προστασίας του βυθού. Η χώρας μας έχοντας ως σύμβολο της την Ακρόπολη, θα μπορούσε να προβάλλει και να αξιοποιήσει την αρχιτεκτονική και πολιτιστική της κληρονομιά. Οι νέες μορφές τουρισμού όπως ο Θρησκευτικός⁶⁷, ο αγροτουρισμός και ο γαστρονομικός τουρισμός, ταιριάζουν πολύ στην χώρα μας και μπορούν εύκολα να αξιοποιηθούν δεδομένου της πληθώρας των μοναστηριών και εκκλησιών, της φυσιολογίας του εδάφους, αλλά και της ποικιλίας των φαγητών και εδεσμάτων που φτιάχνονται παντού στην χώρα μας με φυσικά υλικά, πολλά από τα οποία αποτελούν προϊόντα Π.Ο.Π (προϊόντα ονομασίας προέλευσης). Επίσης προτείνεται: α) η ενίσχυση του Συνεδριακού Τουρισμού,⁶⁸ του Αθλητικού Τουρισμού

επιτροπή παγκόσμια κληρονομιάς του ΟΥΝΕΣΚΟ, η οποία απαρτίζεται από 21 κράτη - εταίρους εκλεγμένα από τη γενική συνέλευση των εταίρων κρατών για μια καθορισμένη περίοδο. Το πρόγραμμα στοχεύει στην καταγραφή, την ονοματοθεσία και τη συντήρηση πεδίων ιδιαίτερα σημαντικής σημασίας για την κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας. Υπό ορισμένες προϋποθέσεις τα καταχωρημένα πεδία χρηματοδοτούνται από το *ταμείο παγκόσμιας κληρονομιάς*. Η έναρξη του προγράμματος έγινε με την αποδοχή και υιοθέτηση της *Συνθήκης για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς* από το Γενικό Συνέδριο του ΟΥΝΕΣΚΟ στις 16 Νοεμβρίου 1972. Από τότε έως σήμερα έχουν αναγνωρίσει τη Συνθήκη 191 Κράτη

⁶⁵ Η Συνθήκη για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του UNESCO στις 16 Νοεμβρίου 1972 και κυρώθηκε από την Ελλάδα το 1981

⁶⁶ Τα επτά θεματικά μουσεία του Πολιτιστικού Ιδρύματος του Ομίλου Πειραιώς είναι τα εξής: Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης (Δημητσάνα), Μουσείο Μετάξης (Σουφλί), Μουσείο Βιομηχανικής Ελαιουργίας Λέσβου, Μουσείο Πλινθοκεραμοποιίας Τσαλαπάτα (Βόλος), Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού (Σπάρτη), Μουσείο Μαρμαροτεχνίας (Τήνος), Μουσείο Περιβάλλοντος Στυμφαλία Ακόμη δύο θεματικά μουσεία είναι υπό κατασκευή: Μουσείο Μαστίχας (Χίος), Μουσείο Αργυροτεχνίας (Ιωάννινα).

⁶⁷ Συνδέεται με την επίσκεψη στα βυζαντινά μνημεία, μνημεία εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής, εκκλησίες και μοναστήρια.

⁶⁸ Τουριστικός προορισμός, άμεσα συνδεδεμένος με την οργάνωση και συμμετοχή σε συνέδρια, σεμινάρια και εκθέσεις. Τα τελευταία χρόνια, ο συνεδριακός τουρισμός αναπτύσσεται με ραγδαίους ρυθμούς και αποτελεί ένα σημαντικό τμήμα της τουριστικής αγοράς σε διεθνές επίπεδο.

αναψυχής,⁶⁹ του Οικοτουρισμού ,⁷⁰ του Ιατρικού Τουρισμού, του Μεταλλευτικού/γεωλογικού τουρισμός και τέλος του αστρονομικού τουρισμού⁷¹. Το σημαντικότερο είναι βέβαια να γίνει η ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, για να μπορέσουν να υλοποιηθούν όλες οι παραπάνω προωθητικές τουριστικές ενέργειες. Η Ελλάδα, όπως γίνεται αντιληπτό, είναι η καταλληλότερη χώρα για την προώθηση όλων των παραπάνω μορφών τουρισμού , ενισχύοντας έτσι την τοπική κοινότητα. Παρακάτω εξειδικεύουμε τις προτάσεις μας και σε επίπεδο διαδικασιών. Θα πρέπει να γίνει κατάρτιση πολιτισμικών αρχείων και χαρτών ανά Νομό σε ολόκληρη τη χώρα, σε μία προσπάθεια ολοκληρωμένης καταγραφής όλων των πολιτισμικών κοιτασμάτων της, με την ταυτόχρονη δημιουργία εθνικού πολιτισμικού πληροφοριακού δικτύου, που θα συνδέει τα περιφερειακά τμήματα σε ολόκληρη τη χώρα, με ένα κεντρικό επίπεδο αναφοράς. Σε επίπεδο υποδομών τώρα προτείνεται η ανάπτυξη θεματικών πολιτισμικών πάρκων, σε περιοχές αρχαιολογικών χώρων, και ο εκσυγχρονισμός και η αναβάθμιση των πολιτισμικών χώρων. Σε επίπεδο οικονομικής διαχείρισης και διοίκησης, προτείνεται η ορθολογική αξιοποίηση των χρηματοδοτικών εργαλείων, η υιοθέτηση σύγχρονων μεθόδων Διοίκησης των πολιτισμικών φορέων, και τέλος η

---

⁶⁹ Συνδέεται με όλες τις μορφές ενεργητικής και παθητικής συμμετοχής σε αθλητικές εκδηλώσεις. Η συμμετοχή μπορεί να είναι τυχαία ή και οργανωμένη, μπορεί να πραγματοποιείται για επιχειρηματικούς σκοπούς ή και για άλλους λόγους. Χωρίζεται σε δύο κατηγορίες: ενεργή συμμετοχή σε αθλητικές εκδηλώσεις ή διαγωνισμούς, όπως το γκολφ, τένις, ποδόσφαιρο, μπάσκετ, κωπηλασία κλπ., παρακολούθηση των ευρωπαϊκών και παγκοσμίων κυπέλλων και πρωταθλημάτων, Ολυμπιακών Αγώνων και τα μεγάλα διεθνή τουρνουά

⁷⁰ Μια μορφή τουρισμού που έχει αναπτυχθεί χρησιμοποιώντας τους πόρους του περιβάλλοντος: βουνά, λίμνες, λιμνοθάλασσες, κοιλάδες, σπηλιές, πλούσια χλωρίδα και πανίδα. Συνοπτικά είναι περιοχές που προκαλούν υψηλό γεωλογικό ενδιαφέρον.

⁷¹ Ο γαστρονομικός τουρισμός προσδιορίζεται από την επαφή και γνωριμία των επισκεπτών με την τοπική -παραδοσιακή κουζίνα και μέσω αυτής με τοπικές παραδόσεις, τοπικές πολιτιστικές εκδηλώσεις, γεωργικές δραστηριότητες κλπ. Προστιθέμενη αξία για την ανάπτυξη του γαστρονομικού τουρισμού μιας περιοχής αποτελεί η προσφορά αγροτικών προϊόντων με ιδιαίτερη έμφαση σε εκείνα που παράγονται από τοπικές πρώτες ύλες, προϊόντα βιολογικής παραγωγής, προστατευόμενης ονομασίας προέλευσης (ΠΟΠ) ή γεωγραφικής ένδειξης (ΠΓΕ).

δημιουργία Πανεπιστημιακών Τμημάτων και Σχολών, τα οποία θα προωθούν τον πολιτισμό.

3.3 Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης για την προώθηση του «Αειφόρου Πολιτισμού». Προτάσεις.

Εν συνεχεία αναδεικνύουμε τον ρόλο που πρέπει να διαδραματίσει η Τοπική Διακυβέρνηση, δηλαδή οι Δήμοι της χώρας μας, έπειτα από την καθιέρωση του «...Προγράμματος Καλλικράτης⁷² για την συγχώνευση Δήμων και Κοινοτήτων.»⁷³ Έτσι οι Δήμοι θα πρέπει να οργανώσουν προγράμματα και δραστηριότητες σχετικά με την:

- Συμμέτοχη σε περιβαλλοντικές δραστηριότητες σχολείων ,με την ενεργό συμμετοχή των μαθητών σε βιωματικές δραστηριότητες.
- Επίσκεψη των μαθητών, αλλά και όλων των πολιτών που ενδιαφέρονται σε χώρους μουσείων και άλλων πολιτισμικών κέντρων, τα οποία θα έχουν καταρτίσει προγράμματα προώθησης του πολιτισμού κάνοντας γνωστό τον πολιτισμό του τόπου τους ,αλλά και ολόκληρης της χώρας.
- Ενίσχυση του θεσμού της πολιτισμικής αδελφοποίησης Δήμων του εξωτερικού ,με σκοπό την επαφή με διαφορετικούς πολιτισμούς και προώθηση του Ελληνικού Πολιτισμού.
- Δημιουργία καλλιτεχνικών Εργαστηρίων και θεατρικών ομάδων χορωδιών και χορευτικών συγκροτημάτων προώθησης των

---

⁷² Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης, ονομάζεται ο Ελληνικός Νόμος 3852/2010, με τον οποίο μεταρρυθμίστηκε η διοικητική διαίρεση της Ελλάδας το 2011 και επανακαθορίστηκαν τα όρια των αυτοδιοικητικών μονάδων, ο τρόπος εκλογής των οργάνων και οι αρμοδιότητές τους. Ενόστε απαντάται και ως *Σχέδιο Καλλικράτης*, από την ονομασία που είχε πριν εισαχθεί προς συζήτηση στη Βουλή των Ελλήνων. Το πρόγραμμα ψηφίστηκε από την Ελληνική Βουλή το Μάιο του 2010. Μέρος των διατάξεών του ενεργοποιήθηκε άμεσα με τη δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 7 Ιουνίου 2010 (ΦΕΚ 87/τ.Α'/2010), ώστε να διεξαχθούν βάσει αυτών οι αυτοδιοικητικές εκλογές του ιδίου έτους. Στη πλήρη μορφή του τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 2011

⁷³ Ν.3852/2010) « ... Πρόγραμμα Καλλικράτης» (ΦΕΚ Α' 87/07-06-2010)

τοπικών χωρών και της μουσικής, τα οποία θα αποτελέσουν χώρους συγκέντρωσης των πολιτών με σκοπό την ανταλλαγή απόψεων και ιδεών ,αλλά κυριότατα θα λειτουργήσουν ως χώροι για την μετάδοση από γενεά σε γενεά του πολιτισμού ,των ηθών και εθίμων και της διάσωσης του πολιτιστικού πλουραλισμού της περιοχής τους.

- Στελέχωση της τοπικής αυτοδιοίκησης με καταρτισμένο προσωπικό σε θέματα πολιτισμού και πολιτιστικής διαχείρισης ,καθώς επίσης και σε θέματα της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς.
- Επιμόρφωση στελεχών στην νέα πραγματικότητα για την τοπική αυτοδιοίκηση, δεδομένου ότι ο ρόλος της θα πρέπει να είναι ενισχυμένος και κυρίαρχος. Τα στελέχη της τοπικής αυτοδιοίκησης θα πρέπει να είναι σε θέση να μπορούν να οργανώνουν «Πολιτιστικές Διαδρομές» ,Φεστιβάλ ,Επετειακές Μέρες συνδεδεμένες με την τοπική πολιτιστική κληρονομία και να είναι γνώστες των εθίμων και ηθών της περιοχής τους. Θα πρέπει επίσης να γνωρίσουν το μορφωτικό επίπεδο των πολιτών της περιοχής τους , να γνωρίζουν στατιστικά στοιχεία σχετικά με το φύλο και την ηλικία των πολιτών , καθώς και τις οικογενειακές ρίζες.Έτσι θα μπορέσουν να οργανώσουν πιο αποτελεσματικά την πολιτιστική πολιτική του Δήμου τους.
- Δημιουργία Δία Βίου Προγραμμάτων κατάρτισης σε θέματα ενημέρωσης του τοπικού πληθυσμού σχετικά με τον πολιτισμό της περιοχής του.
- Καθιέρωση μαθημάτων τοπικής μαγειρικής, πλεξίματος και κεντήματος.
- Καθιέρωση επετειακών ημερών σημαντικών για την περιοχή.
- Καθιέρωση ημερών ανοιχτής Διακυβέρνησης, όπου όλοι οι πολίτες θα μπορούν να ανταλλάσουν απόψεις, να εκφράζουν τους προβληματισμούς τους, να προτείνουν προτάσεις και λύσεις σε τυχόν τοπικά προβλήματα και να συμμετέχουν στην διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Οι παραπάνω προτάσεις καλύπτουν σχεδόν όλο το φάσμα των δραστηριοτήτων και ενεργειών που πρέπει να γίνονται σε τοπικό επίπεδο ,για την προώθηση του πολιτισμού. Η γνώση του πολιτιστικού θησαυρού η καταγραφεί του ,αλλά κυριότητα η μετάδοση του από γενεά σε γενεά και η διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας της κάθε περιοχής, αποτελεί ένα στοίχημα που οι τοπικές κοινωνίες πρέπει να κερδίσουν αν θέλουν πραγματικά να ξεχωρίσουν ενισχύοντας τον ρόλο τους μέσα από την προώθηση της μοναδικότητας τους.

Κεφάλαιο 4

Εκπαιδευτικές Δράσεις για την προώθηση της «Αειφόρου Εκπαίδευσης» στην Ελλάδα. Προτάσεις, Βελτιώσεις.

4.1 «Αεφορική Εκπαιδευτική Πολιτική» στην Ελλάδα.

Στην Ελλάδα η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στα αρχικά της βήματα τέθηκε υπό την αιγίδα της Γραμματείας του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας και Περιβάλλοντος, του Υπουργείου Συντονισμού. Μελετήθηκε η διεθνής εμπειρία και εκπονήθηκε στρατηγική για την ένταξη της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Από το 1977 και μετά διαμορφώθηκαν τρεις φάσεις κατά τις οποίες ενσωματώνεται η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα και οι οποίες αναφέρονται αναλυτικά παρακάτω.⁷⁴

Κατά την πρώτη φάση που χρονικά εκτείνεται από το 1977 έως και το 1983, η Γραμματεία του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας και Περιβάλλοντος, η οποία είχε συνδεθεί με την αρμόδια για θέματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης, συνεργάστηκε με το Κέντρο Εκπαιδευτικών Μελετών και Επιμόρφωσης και πραγματοποιήθηκε η δημιουργία ενός πρωτογενούς βιβλιογραφικού αρχείου για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Οι φορείς αυτοί συνέβαλαν στην επιμόρφωση εκπαιδευτικών διαφόρων ειδικοτήτων, στην έκδοση σχετικού εγχειριδίου για την υλοποίηση προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, στην εισαγωγή στο δημοτικό του μαθήματος «Μελέτη του Περιβάλλοντος» και στην πειραματική εφαρμογή της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης σε ορισμένα γυμνάσια και λύκεια.

---

⁷⁴ Αθανασάκης, Α., *Η Περιβαλλοντική Αγωγή και Εκπαίδευση στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα*, ΧΡ. ΔΑΡΔΑΝΟΣ, Αθήνα 2010.

Η δεύτερη φάση, που εκτείνεται χρονικά από 1983 έως και το 1989, αποτελεί μια μεταβατική περίοδο για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Στην φάση αυτή θεσμοθετήθηκε η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στα Ελληνικά σχολεία και αναπτύχθηκαν περισσότερες πρωτοβουλίες από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και το Υπουργείο Παιδείας.

Η Τρίτη φάση που εκτείνεται χρονικά από 1990 έως και 2000, αποτελεί σταθμό για την ανάπτυξη του θεσμού στη χώρα. Από νομοθετικής άποψης ο Ν.1892/31-7-1990⁷⁵ άρθρο 111, παράγραφος 13 *«αναγνωρίζει την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ως τμήμα των προγραμμάτων των σχολείων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και χρηματοδοτεί τα προγράμματα από το Υπουργείο Παιδείας»* και θεωρεί ότι: *«σκοπό της η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση έχει την προσπάθεια να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον του, να ευαισθητοποιηθούν για τα προβλήματα που συνδέονται με αυτό και να δραστηριοποιηθούν με ειδικά προγράμματα, ώστε να συμβάλλουν στη γενικότερη προσπάθεια αντιμετώπισής τους»*. Την ίδια περίοδο αποφασίζεται η επέκταση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση με την Γ1/308/3-4-91 Υπουργική Απόφαση. Με τον ίδιο νόμο θεσμοθετείται η ίδρυση των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Το 2005 το Υπουργείο Έρευνας Παιδείας και Θρησκευμάτων, συμβαδίζοντας με τους στόχους του UNESCO του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών και άλλων οργανισμών, διαμόρφωσε εκπαιδευτικές δράσεις για τη δεκαετία 2005-2014⁷⁶, με στόχο να αναπτυχθούν σχολικές δραστηριότητες που υποστηρίζουν τη διαμόρφωση ενεργών πολιτών και ταυτόχρονα προωθούν το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία.

---

⁷⁵ Ν.1892/1990 (ΦΕΚ Α 101/31-7-90), *«Για τον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη και άλλες διατάξεις»*.

⁷⁶ Lead agency : *UNESCO's global leadership and co-ordination role for the United Nations Decade of Education for Sustainable Development.*

Τα σχολικά έτη της Δεκαετίας 2005-2014, όπως έχουν ήδη οριστεί ως «η Δεκαετία της Εκπαίδευσης για την Βιώσιμη Ανάπτυξη» έχουν χαρακτηριστεί με θεματικό περιεχόμενο ως εξής:

- Νερό – Γαλάζιος Πλανήτης τα έτη 2005-2006.
- Καταναλωτισμός & Περιβάλλον τα έτη 2006-2007.
- Δάσος – Πράσινος Πλανήτης τα έτη 2007-2008.
- Γεωργία, Διατροφή & Ποιότητα Ζωής τα έτη 2008-2009.
- Ενέργεια - Ανανεώσιμες Πηγές & Τοπικές Κοινωνίες, τα έτη 2009-2010.
- Εκπαίδευση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα τα έτη 2010-2011.
- Υγεία & Παραγωγικές Διαδικασίες, τα έτη 2011-2012.
- Ανθρωπογενές Περιβάλλον & Αειφόρος Διαχείριση, τα έτη 2012-2013
- Ενεργοί Πολίτες, 2013-2014.

Οι δράσεις αυτές σταδιακά από απλές δράσεις για την προστασία του περιβάλλοντος, έφτασαν να καλύπτουν και άλλους τομείς εμβαθύνοντας στην ουσία του προβλήματος, που δεν είναι άλλη από την ενεργή συμμετοχή των πολιτών.

4.1.1 Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.

Με τον Ν.1892/31-7-1990⁷⁷, θεσμοθετείται η ίδρυση των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.). Το 1993 έχουμε την ίδρυση του πρώτου Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην Κλειτορία, επαρχία των Καλαβρύτων του νομού Αχαΐας. Το Μάιο του 1995 ιδρύθηκαν έξι Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην Αργυρούπολη, στον Άγιο Ελευθέριο - Κορδελιό, στην Καστοριά, στο Μουζάκι Καρδίτσας, στην Κόνιτσα και στο Σουφλί. Παράλληλα ιδρύθηκε

⁷⁷ Ν.1892/1990 (ΦΕΚ Α 101/31-7-90), «Για τον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη και άλλες διατάξεις».

το παράρτημα του Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κλειτορίας στην Ακράτα.

Το 1995 λειτούργησε το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Αργυρούπολης και το 1996 τα υπόλοιπα πέντε νέα και το παράρτημα της Ακράτας. Οι προβλεπόμενες δράσεις αφορούσαν: α) εκπαιδευτικά προγράμματα, β) την στήριξη των σχολικών προγραμμάτων, γ) την παραγωγή εκπαιδευτικού και ενημερωτικού υλικού, δ) την σύνδεση με τα Επιστημονικά Ιδρύματα σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, ε) την οργάνωση και πραγματοποίηση επιμορφωτικών σεμιναρίων και ημερίδων σε συνεργασία με Κυβερνητικούς και μη Κυβερνητικούς φορείς και στ) την προώθηση της έρευνας. Τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης το 2008 στην Ελλάδα ανέρχονταν σε 56 και η συμβολή τους στην ανάπτυξη και διάδοση της Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και την Αειφορία ήταν και είναι σημαντική. Τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης το 2016 ανέρχονται στα 65.

4.2 Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης για την προώθηση της «αιεφόρου εκπαίδευσης». Προτάσεις.

Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε σήμερα στην Ελλάδα πώς ολοκληρώνονται οι Εκπαιδευτικές δράσεις για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης, αρκεί να μελετήσουμε μερικούς πίνακες δράσεων στα (Παραρτήματα).⁷⁸

Στους πίνακες αυτούς φαίνεται ξεκάθαρα, ότι οι Δήμοι στην χώρα μας δεν εστιάζουν στην προώθηση Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και την εκπαίδευση των πολιτών, αλλά κυρίως στην ενημέρωσή τους για περιβαλλοντικά ζητήματα σε ποσοστό 17,8% και

---

⁷⁸ Αποτελέσματα έρευνας στα πλαίσια Διδακτορικής Διατριβής του Μουστάκα Λουκά Θέμα: «Η δια βίου Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ως μοχλός της αιεφόρου ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο παράδειγμα της Ν. Ρόδου»

στην συμμετοχή των πολιτών σε εκδηλώσεις περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος σε ποσοστό 41%.

Τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης είναι εκείνα που ουσιαστικά καταρτίζουν και υλοποιούν προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης σε ποσοστό 32,7% και ακολουθούν οι Μ.Κ.Ο σε ποσοστό 30,1%.

Σχετικά με τους Δήμους που καταρτίζουν τα περισσότερα προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, πρωτοπόροι αναδεικνύονται οι Δήμοι στην περιοχή του Αιγαίου σε ποσοστό 20%, στην δεύτερη θέση είναι οι Δήμοι της Θεσσαλίας σε ποσοστό 16,8% και στην Τρίτη θέση οι Δήμοι του Νόμου Αττικής.

Σε ότι αφορά τις θεματικές των Περιβαλλοντικών Εκπαιδεύσεων ανά φορέα, βλέπουμε ότι οι Δήμοι ασχολούνται περισσότερο με θέματα που αφορούν τη διαχείριση των απορριμμάτων και της ανακύκλωσης σε ποσοστό 37,4%. Τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης ασχολούνται κυρίως με περιβαλλοντικά θέματα, σε ποσοστό 49,4% και οι Μ.Κ.Ο. κυρίως εστιάζουν σε ζητήματα σχετικά με τη βιοποικιλότητα σε ποσοστό 16,8%.

Διαπιστώνουμε πως σε θέματα περιβάλλοντος γενικότερα, συμπεριλαμβανομένης και της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, οι Μ.Κ.Ο δραστηριοποιούνται δυναμικά κυρίως στα δύο μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης.

Οι Δήμοι, από την πλευρά τους, όπως φαίνεται στα (Παρατήματα 3) δραστηριοποιούνται σε μικρότερο βαθμό από τους άλλους φορείς δράσης. Όμως θα λέγαμε πως σε ένα σημείο έχουν ολοκληρώσει την ενσωμάτωση της Ατζέντας 21, σχετικά με την Αρχή 10 δηλαδή «της πληροφόρησης του πολίτη σε περιβαλλοντικά ζητήματα».⁷⁹ Επίσης αναλογιζόμενοι, τα όσα έχουν ειπωθεί στο Κεφάλαιο 1 του παρόντος πονήματος, η σύγχρονη πρακτική του New Public Management, καθώς επίσης και οι νέες προτάσεις για την

---

⁷⁹ Laffety M& Eckerberg k. "From the Earth Summit to Local Agenda 21, U.K 1998.

προώθηση του Πολιτισμού, ως τέταρτου πυλώνα της Βιώσιμης Ανάπτυξης, επιτάσσει την ανοιχτή πληροφόρηση και συνεργασία μεταξύ όλων των φορέων γεγονός που θα βοηθήσει ώστε οι δράσεις να γίνονται πιο αποτελεσματικές και έτσι δεν θα αποτελεί τροχοπέδη στην υλοποίησή τους η έλλειψη οικονομικών πόρων.

Η συνεργασία σε όλα τα θέματα με την συμμετοχή όλων των φορέων, θα καταστήσει την ενσωμάτωση της Ατζέντας 21 πιο οικονομική, αποτελεσματική και αποδοτική.

4.3 Ελληνική Τοπική Αυτοδιοίκηση και Τοπική Ατζέντα 21. Λόγοι μη ενσωμάτωσης σε Ελλάδα αλλά και Διεθνώς.

Σε γενικότερο επίπεδο θα λέγαμε πως στην χώρας μας, οι Δήμοι στην πλειοψηφία τους δεν έχουν προβεί στην ενσωμάτωση και λειτουργία της Ατζέντα 21, διάμεσου Τοπικών Ατζέντα 21.⁸⁰

Βεβαία, όπως έχουμε αναφέρει στο Κεφάλαιο 1, μεγάλο ρόλο στην προώθηση και υιοθέτηση της Βιώσιμης Ανάπτυξης και κατ' επέκταση της φιλοσοφίας της Τοπικής Ατζέντα 21, είναι η μορφή Διακυβέρνησης⁸¹. Η Διεθνής πρακτική⁸² έχει αποδείξει πως σε χώρες με απολυταρχικά καθεστώτα που οι Δημοκρατικές δομές δεν υφίστανται, σε χώρες με χαμηλή διοικητική οργάνωση και στελέχωση της Δημόσιας Διοίκησης και τέλος σε χώρες με χαμηλού επιπέδου ανθρώπινο δυναμικό, (συμπεριλαμβανομένων και των αιρετών αρχόντων), η Τοπική Ατζέντα 21 όχι μόνο δεν ενσωματώνεται, αλλά αποτελεί παντελώς άγνωστη έννοια. Εκείνο προφανώς που την καθιστά ως, ας μας επιτραπεί η έκφραση «*persona non grata*», είναι ακριβώς αυτά που προστάζει και που έρχονται σε αντίθεση με τα παγιωμένα καθεστώτα τα ήθη και τα έθιμα πολλών περιοχών. Αυτά που απαιτεί δεν αφορούν

---

⁸¹ Riordan, T., *Globalism, localism and identity : fresh perspectives on the transition to sustainability*, Earthscan Publ., London, 2001.

⁸² Laffety M& Eckerberg k. *"From the Earth Summit to Local Agenda 21.*, U.K 1998.

μόνο την προστασία του περιβάλλοντος ή την βιώσιμη ανάπτυξη. Η Ατζέντα 21 παρακινεί την ενεργοποίηση των πολιτών,⁸³ την ουσιαστική δημιουργία ενεργών πολιτών που δεν θα λένε παθητικά «ναι» σε ότι η Κεντρική Διακυβέρνηση και οι Τοπικές Αρχές τους «σερβίρουν». Διαμέσου των περιβαλλοντικών πολιτικών, και της βιώσιμης ανάπτυξης θα αναγκαστούν να γίνουν πολίτες σκεπτόμενοι, και να συμμετέχουν στην διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Στις μέρες μας, με πρόσχημα την οικονομική κρίση βλέπουμε να γίνονται εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος. Ο κίνδυνος να γίνει πισωγύρισμα στους στόχους της οικονομικής ανάπτυξης, ώστε αυτή να αδιαφορεί για οτιδήποτε άλλο εκτός από τα οικονομικά μεγέθη, είναι ορατός.

Δυστυχώς δεν έχει γίνει απόλυτα κατανοητό πώς η Βιώσιμη Ανάπτυξη «συμφέρει». Και αυτό γιατί αποτελεί φόβητρο, το ότι δηλαδή διαμέσου αυτού του «Δούρειου Ίππου», όπως χαρακτηρίζεται από πολλούς η Τοπική Ατζέντα 21, θα γίνουν αλλαγές και σε άλλα επίπεδα. Αρκεί να ανατρέξουμε:

- ο Στο Μέρος 3 του Οδηγού 21 (Ενίσχυση του ρόλου σημαντικών ομάδων).
- ο Στα Κεφάλαια από 24-32 .
- ο Στο Κεφαλαίο 36 (Πρωώθηση της παιδείας της δημόσιας ενημέρωσης και εκπαίδευσης).
- ο Στο Κεφάλαιο 40 (Ενημέρωση για την λήψη αποφάσεων).

Εύκολα γίνεται αντιληπτό πόσο «επικίνδυνη» μπορεί να γίνει αυτή η «ανοιχτή» πολιτική που ευαγγελίζεται την ενημέρωση των πολιτών και οδηγεί στην ενεργή συμμετοχή τους στην διαδικασία λήψης αποφάσεων⁸⁴. Διάμεσου αυτού του οχήματος οι πολίτες ενδυναμωμένοι, θα θελήσουν να ασκήσουν τον έλεγχο και σε

---

⁸³ Roseland, M., *Toward Sustainable Communities: Solutions for Citizens and Their Governments*, New Society Publishing, Canada 2012

⁸⁴ Blair, T., *Leading the way : a new vision for local government*, London Institute for Public Policy Research ,London,1998

άλλους τομείς πολιτικών αποφάσεων και θα διεκδικήσουν το δικαίωμα της ενεργούς συμμετοχής. Σε χώρες με «υπερτροφική» Δημόσια Διοίκηση (παράδειγμα η χώρα μας)⁸⁵, που χαρακτηρίζονται από παθογένεια, κακοδιοίκηση, γραφειοκρατία, αδιαφανείς διαδικασίες στην λήψη αποφάσεων, διαφθορά και χαμηλό μορφωτικό επίπεδο δημοσίων υπάλληλων, η ενσωμάτωση των αρχών και των διαδικασιών που διέπουν την Ατζέντα 21 φαντάζει εξωπραγματική. Καθοριστικός παράγοντας είναι και το πώς είναι διαμορφωμένη η Διακυβέρνηση, δηλαδή κατά πόσο οι Τοπικές Διοικήσεις έχουν οικονομική και πολιτική αυτονομία από την Κεντρική Διοίκηση. Στην χώρα μας δυστυχώς δεν έχουν οι Δήμοι ούτε πολιτική, αλλά ούτε και οικονομική αυτονομία⁸⁶. Έτσι σε περίοδο οικονομικής κρίσης, που τα έσοδα των Δήμων μειώνονται και η κοινωνία μαστίζεται από την ανεργία και την ανέχεια, θα πρέπει ένας Δήμος να αναλογιστεί το Κεφάλαιο που διαθέτει σε ποιες δράσεις θα το αξιοποιήσει. Οι περισσότεροι Δήμοι επιλέγουν να ενισχύσουν χρηματικά την Κοινωνική τους Πολιτική και όχι να δώσουν χρήματα για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και τις Πολιτιστικές Δράσεις που θα προωθούν τον Πολιτισμό. Από την άλλη πλευρά οι πολίτες που πλήττονται από την ανεργία, έχοντας παραιτηθεί και από πολλές δραστηριότητες λόγω έλλειψης χρημάτων, δεν έχουν διάθεση να συμμετέχουν στα Κοινά και να προβαίνουν στην άσκηση έλεγχου των Κυβερνήσεων. Ενδιαφέρονται μόνο για την επιβίωση τους.

4.4 Η σχέση της Ελληνικής Τοπικής Αυτοδιοίκησης με την Τοπική Ατζέντα 21.

---

⁸⁵ https://www.gedd.gr/article_data/Linked_files/157/03.DeltioTypouEthsiasEkthesis2015.pdf

⁸⁶ Χλέπας, Κ, Μπεσίλα-Βήκα Ευρ., και Χατζηπαντελής και Θ., Κατσούλης, Θ., και Βλάχου Αγγ., *Το Σύστημα Διακυβέρνησης των νέων Πρωτοβάθμιων ΟΤΑ*, που βρίσκεται αναρτημένη στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.kedke.gr.

Για όλους τους παραπάνω λόγους στην Ελλάδα, η Τοπική Ατζέντα 21, δεν λειτουργεί ολοκληρωτικά.

Αποσπασματικές ενέργειες γίνονται από πολλούς Δήμους της χώρας μας. Όμως η ομαλή λειτουργία της Τοπικής Ατζέντα 21 δεν συνάδει με αποσπασματικές πολιτικές και πρωτοβουλίες . Εξαίρεση αποτελούν οι Δήμοι Αμαρουσίου και Χαλανδρίου. Οι Δήμοι αυτοί κατά την χρονική περίοδο 1996 -1999 υιοθέτησαν την Ατζέντα 21, όμως την αντιμετώπισαν περισσότερο ως ένα πρόγραμμα δράσης χωρίς μακροβιότητα και με ημερομηνία λήξης.

Σήμερα στην χώρα μας η Τοπική Ατζέντα 21 μπορεί να μην εφαρμόζεται από την πλειοψηφία των Δήμων, όμως η πρακτική της έχει εμποτίσει ένα σημαντικό κομμάτι της οικονομικής δραστηριότητας της χώρας μας, που άλλωστε αποτελεί και την βαριά βιομηχανία της, τον Τουρισμό.

4.5 Προτάσεις για ενσωμάτωση της Τοπικής Ατζέντα 21 από την Ελληνική Τοπική Αυτοδιοίκηση⁸⁷ και προοπτικές.

Στις παραπάνω ενότητες καταθέσαμε τους λόγους που η Ελληνική Τοπική Αυτοδιοίκηση δεν έχει ενσωματώσει την Ατζέντα 21. Η Ελληνική πραγματικότητα, θα λέγαμε ότι τελικά δεν είναι εντελώς αποκαρδιωτική, αν σκεφτεί κανείς το μέγεθος της χώρας, και το γεγονός ότι βρισκόμαστε στο κέντρο μίας τεραστίας οικονομικής κρίσης. Κυρίως αν σκεφτεί κανείς και τρόπο Διακυβέρνησης της χώρας μας και το γεγονός ότι οι Τοπικές Αρχές δεν δρουν εντελώς αυτόνομα από την Κεντρική Διοίκηση.

Σε μεγάλο ποσοστό η χρηματοδότηση έρχεται από την Κεντρική Διοίκηση. Ένα άλλο μειονέκτημα είναι η μεγάλη γραφειοκρατία, η αμάθεια και το χαμηλό ποσοστό των πτυχιούχων της Ελληνικής Δημόσιας Διοίκησης και η κουλτούρα που επικρατεί στα πλαίσια των

---

⁸⁷ Η τρέχουσα διοικητική διαίρεση της Ελλάδας διαμορφώθηκε από το Πρόγραμμα Καλλικράτης και ισχύει από την 1η Ιανουαρίου 2011. Σύμφωνα με αυτήν, η χώρα διαιρείται σε επτά αποκεντρωμένες διοικήσεις, δεκατρείς περιφέρειες και 325 δήμους. Οι περιφέρειες και οι δήμοι είναι αυτοδιοικούμενα νομικά πρόσωπα, δηλαδή οι αρχές τους εκλέγονται με καθολική ψηφοφορία από τους εγγεγραμμένους δημότες. Πιο συγκεκριμένα: Πρωτοβάθμιος οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης είναι ο "δήμος". Διοικείται από δήμαρχο και δημοτικό συμβούλιο που εκλέγονται κάθε 5 έτη με καθολική ψηφοφορία. Κάθε δήμος χωρίζεται σε διαμερίσματα με την ονομασία «δημοτικές ενότητες» και αυτές με τη σειρά τους σε «κοινότητες». Οι τελευταίες διαθέτουν δικά τους συμβούλια, ο ρόλος αυτών όμως είναι συμβουλευτικός και δεν μπορούν να λάβουν αποφάσεις. Δευτεροβάθμιος Τοπική Αυτοδιοίκηση είναι η "περιφέρεια", η οποία αντιστοιχεί σε μία ευρεία γεωγραφική περιοχή της χώρας. Διοικείται από περιφερειάρχη και περιφερειακό συμβούλιο που εκλέγονται κάθε 5 έτη με καθολική ψηφοφορία ανάμεσα στους εγγεγραμμένους δημότες των δήμων που υπάγονται στην περιφέρεια. Κάθε περιφέρεια διαιρείται σε «περιφερειακές ενότητες», οι οποίες συνήθως συμπίπτουν με τους νομούς. Κάθε περιφερειακή ενότητα διαθέτει δικό της αντιπεριφερειάρχη που προέρχεται από τον εκλογικό συνδυασμό του περιφερειάρχη. "αποκεντρωμένη διοίκηση" δεν αποτελεί θεσμό αυτοδιοίκησης αλλά διοικητικής αποκέντρωσης του κράτους. Περιλαμβάνει από 1 έως 12 νομούς και ο επικεφαλής της (με τον τίτλο «γενικός γραμματέας») διορίζεται από την Κυβέρνηση και συγκεντρώνει όλες τις αποφασιστικές αρμοδιότητες, το δε συμβούλιό της, στο οποίο συμμετέχουν οι οικείοι αιρετοί περιφερειάρχες και εκπρόσωποι των περιφερειακών ενώσεων δήμων, έχει κυρίως συμβουλευτικό χαρακτήρα. Εξαιρέση σε όλα τα παραπάνω αποτελεί το Άγιο Όρος, το οποίο αποτελεί μιν ελληνικό έδαφος, αλλά αυτοδιοικείται με τους δικούς του θεσμούς βάσει του Καταστατικού Χάρτη του Αγίου Όρους του 1924.

Δημοσίων Υπάλληλων δηλαδή, «να ολοκληρώσουν το οκτάωρο τους και να φύγουν». Το χειρότερο όμως είναι ότι δεν υπάρχει μια παγιωμένη σταθερή πολιτική χάραξης ενεργειών για την προώθηση της Βιώσιμης Ανάπτυξης και ένα μακροχρόνιο σχέδιο για την Βιώσιμη Ανάπτυξη, το οποίο θα συνεχίζεται για το καλό της τοπικής κοινωνίας και του Δήμου, ανεξάρτητα ποιος θα είναι ο Δήμαρχος ή ποιος θα είναι στην Κεντρική Διοίκηση .

Δυστυχώς στην χώρας μας (και όχι μόνο), η χάραξη σχεδίων και δράσεων καθώς και η εφαρμογή τους, αρχίζουν και τελειώνουν με την θητεία του τοπικού άρχοντα. Έχουν λοιπόν ημερομηνία λήξης. Αυτό είναι και το μειονέκτημα τους. Δεν σχεδιάζονται και προγραμματίζονται για να έχουν συνέχεια στο χρόνο. Άλλωστε η τοπική κοινωνία οφείλει και πρέπει να έχει καθοριστικό ρόλο στην δημιουργία, στον έλεγχο, στην εκτέλεση και την εφαρμογή των δράσεων για την ολοκλήρωση των Τοπικών Ατζέντα 21.⁸⁸ Δυστυχώς στην χώρα μας επικρατεί διαφορετική νοοτροπία (μικροκομματική, μικροπολιτική).

Ένας πολίτης ενεργός και μια «Ανοιχτή» Διακυβέρνηση, στην οποία θα έχει πρόσβαση ο κάθε πολίτης, όπου η πληροφόρηση θα είναι δεδομένο γεγονός, όπου η ισότητα και η αναγνώριση των δικαιωμάτων και της συμβολής των γυναικών και των νέων θα προωθείτε, όπου η συνεργασία όλων των φορέων θα θεωρείται δεδομένη, φαντάζει όνειρο τρελό να εφαρμοστεί στην χώρα μας⁸⁹. Όχι μόνο από την πλευρά της Διακυβέρνησης, αλλά και από την πλευρά των πολιτών, οι οποίοι δεν είναι εκπαιδευμένοι σε ξεκάθαρες ενέργειες και στρατηγικές απαλλαγμένες από κακοδιαχείριση και διαφθορά. Εδώ θα χρειαστεί να εκπαιδευτεί και ο πολίτης και οι εκπαιδευτικές δράσεις για την βιώσιμη ανάπτυξη δεν θα πρέπει να μείνουν στα στενά πλαίσια της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, αλλά να επεκταθούν πρωτίστως στο

---

⁸⁸ IDRC, *The local Agenda 21 planning guide: an introduction to sustainable development*, International Development Research Centre, Ottawa , 1996.

⁸⁹ Lafferty, W., and Meadowcroft, J., *Implementing Sustainable Development: Strategies and Initiatives in High Consumption Societies*, *Implementing Sustainable Development: Strategies and Initiatives in High Consumption Societies*, University of Oslo, 2012

πώς θα δημιουργήσουν έναν ενεργό πολίτη, ο οποίος δεν θα επηρεάζεται από κανέναν και δεν θα υπόκειται σε κανενός είδους εξαρτήσεις από την Διοίκηση.

Από την πλευρά της, η διοίκηση θα πρέπει πρώτα να έχει στο μυαλό της το καλό της τοπικής κοινωνίας, παράγοντας εποικοδομητικό έργο και επιτέλους να στηρίζεται σε αντικειμενικές αξιολογήσεις, σε διαρθρωτικές αλλαγές και δράσεις.⁹⁰ Η Ελληνική Τοπική Αυτοδιοίκηση νοσεί και μαζί της νοσούν και οι τοπικές κοινωνίες. Η Ατζέντα 21 είναι ένας νεωτεριστικός δρόμος που πέρα από την περιβαλλοντική προστασία, θα συμβάλει και στην προστασία και αλλαγή των τοπικών κοινωνιών προς το καλύτερο, προς όφελος των πολιτών.

Στην χώρα μας, όπως αναφέραμε, η πολιτική της Τοπικής Ατζέντα 21, πέρασε αθόρυβα σαν πρακτική μέσα από την «βαριά της βιομηχανία», τον τουρισμό.

Στην συνέχεια παρουσιάζεται αυτούσια η ομιλία του Υπουργού Περιβάλλοντος και Ενέργειας, Κυρίου Γρηγόρη Τσάλτα στην Ημερίδα «Περιβάλλον - Τουρισμός και Ανάπτυξη: Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των Κοινωνικών Εταίρων στην Ελλάδα της κρίσης».⁹¹

«Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι η εφαρμογή των αρχών της Τοπικής Ατζέντας 21 στο ευρύτερο πεδίο του τουρισμού αποτελεί

ουσιαστικά την τυπική εξουσιοδότηση

προς τις τοπικές αυτοδιοικήσεις που δόθηκε στα πλαίσια της

Ατζέντα 21 προκειμένου αυτές να

σχεδιάσουν τη δική τους πορεία προς τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Με τον τρόπο αυτό ο τουρισμός συνδέεται με τη γενικότερη τοπική ανάπτυξη και διαχείριση του περιβάλλοντος, αυξάνοντας ταυτόχρονα τη σημασία του για την τοπική οικονομία και κοινωνία, προκρίνοντας

---

⁹⁰ Beer , A., and Higgins C., *Environmental planning for site development : a manual for sustainable local planning and design*, London : Earthscan Publications, 1998

⁹¹ Ολόκληρη η ομιλία στο

<http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=393&sni%5B524%5D=1854&language=el-GR>

την συνεργασία των τοπικών φορέων, ιδιωτικών και δημόσιων, αναβαθμίζοντας τον ρόλο των δεύτερων ως συντονιστικών και καθοδηγητικών φορέων. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα, ιδιαίτερα στη περίπτωση των Λιγότερων Ευνοημένων Περιοχών της, που στη μεγάλη τους πλειοψηφία είναι νησιά, ο τουρισμός αποτελεί σημαντική, αναπτυξιακή κατεύθυνση που επιβάλλεται τόσο από όρους οικονομικούς, κοινωνικούς, γεωγραφικούς όσο και ως στρατηγική επιλογή αξιοποίηση των ούτως ή άλλως περιορισμένων ανταγωνιστικών τους πλεονεκτημάτων. Οι περιβαλλοντικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες αυτών των περιοχών προσφέρονται για την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας, αποκλειστικά στο πλαίσιο των αρχών της βιωσιμότητας, καθιστώντας την Τοπικής Ατζέντας 21 μια εύχρηστη "πυξίδα" στη δύσκολη πορεία για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη».

Γίνεται κατανοητό πώς τελικά οι καθημερινές πρακτικές είναι εκείνες που θα οδηγήσουν αναγκαστικά στο δρόμο προς την Βιώσιμη Ανάπτυξη. Η αλλαγή θα έρθει σιγά σιγά και αθόρυβα ,όπως γίνεται άλλωστε σε όλες τις χρόνιες πρακτικές.

Συμπεράσματα

Ολοκληρώνοντας την εκπόνηση της εργασίας μας, κατανοούμε πόσο σημαντικός θα έπρεπε να είναι ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην προώθηση της Βιώσιμης Ανάπτυξης, μέσα από την υιοθέτηση των αρχών της Ατζέντα 21⁹² και την προώθηση Πολιτιστικών και Εκπαιδευτικών Δράσεων.

Κατανοούμε ακόμα πως ένα κείμενο του 1992, η Ατζέντα 21 εξακολουθεί να είναι ένα κείμενο «επαναστατικό», προοδευτικό και επίκαιρο όσο ποτέ! Η ανάγκη για στροφή των κοινωνιών μας προς την Βιώσιμη Ανάπτυξη είναι επιτακτική, εάν θέλει πραγματικά η ανθρωπότητα να επιβιώσει.

« Η *Βιώσιμη ανάπτυξη*», δεν αναφέρεται και δεν εστιάζει, όπως πολλοί πιστεύουν απλά στην αλλαγή του τρόπου παραγωγής και κατανάλωσης ενέργειας ή στον τρόπο παραγωγής των απαραίτητων αγαθών για την επιβίωση μας. Είναι πρωτίστως ένας ολόκληρος «ζωντανός μηχανισμός» που μετεξελισσεται , επηρεάζεται και επηρεάζει την κοινωνία, αλληλεπιδρά, αλληλοεξαρτάται, προσαρμόζεται και διαρκώς μετουσιώνεται σε κάτι σύγχρονο, επίκαιρο, λειτουργικό. Είδαμε την εξέλιξη της. Αρχικά βασιζόταν σε τρεις πυλώνες α) το περιβάλλον β) την οικονομία και γ) την κοινωνία.

Με την συμβολή, όπως είδαμε στο Μέρος Πρώτο (Κεφάλαιο 1) του UNESCO, η οποία εγκαινίασε το πρόγραμμα «Συνδέοντας τον Πολιτισμό, την Εκπαίδευση και τη Βιωσιμότητα, Καλές Πρακτικές και Εμπειρίες από τον κόσμο» τον Σεπτέμβριο του 2010, προστέθηκε ο Πολιτισμός ως τέταρτος πυλώνας της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Η μεγαλύτερη συμβολή του UNESCO είναι η Σύμβαση για την

---

⁹² Agenda 21 <http://habitat.igc.org/habitat/agenda21/index.html> [ημ. Πρόσβασης 09/11/16]

Προστασία και την Προώθηση της Πολυμορφίας των Πολιτιστικών Εκφράσεων στην οποία αναφέρεται η σχέση της Βιώσιμης Ανάπτυξης και του Πολιτισμού σε δύο άρθρα⁹³. Το άρθρο 2, παρ 6: Αρχή της Βιώσιμης ανάπτυξης: «Η προστασία, προώθηση και διατήρηση της πολιτισμικής πολυμορφίας αποτελούν βασική προϋπόθεση για τη βιώσιμη ανάπτυξη, προς όφελος των τωρινών και μελλοντικών γενεών». Το άρθρο 13, ένταξη του πολιτισμού στην έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης: «*Τα κράτη δεσμεύονται να ενσωματώνουν τον πολιτισμό στις αναπτυξιακές πολιτικές τους σε όλα τα επίπεδα, με στόχο τη δημιουργία προϋποθέσεων που οδηγούν στη βιώσιμη ανάπτυξη, και στο πλαίσιο αυτό θα ενισχύουν τις παραμέτρους που σχετίζονται με την προστασία και προαγωγή της πολυμορφίας των πολιτισμικών εκφράσεων*».

Είδαμε επίσης πώς ο Πολιτισμός συνδέεται άρρηκτα με α) την εκπαίδευση, β) την Διακυβέρνηση, γ) την ισότητα, δ) την συμμετοχή.

Όλα τα παραπάνω μας παραπέμπουν στα όσα διακατέχουν την Ατζέντα 21 και εντοπίζονται στις Αρχές 20, 22, και 27⁹⁴ όπου πλέον:

- Αναβαθμίζεται ο ρόλος του ανθρώπου.
- Αναγνωρίζεται ο άνθρωπος ως «οντότητα» που διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην «Διεθνή Σκακιέρα», και όχι μόνο τα κράτη.
- Αναγνωρίζεται ο σημαντικός ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Άλλωστε για τον λόγο αυτό προωθείται η ενημέρωση και συμμετοχή των πολιτών στην διαδικασία λήψης αποφάσεων σε θέματα της κοινότητάς τους, αφού λογικά εκείνοι γνωρίζουν καλύτερα τα πρόβλημά τους και τον τρόπο επίλυσής τους.

Η Αρχή 10 της Ατζέντα 21 ακριβώς αυτό πρεσβεύει:

*«Τα Κράτη θα διευκολύνουν και θα ενθαρρύνουν την Δημόσια ενημέρωση και την Δημόσια συμμετοχή, καθιστώντας ευρέως διαθέσιμες τις σχετικές πληροφορίες»*⁹⁵. Επίσης κάτι ακόμα πολύ σημαντικό. Η Αρχή

---

⁹³ UNESCO "Concision for the Protection and Promotion of Cultural Expressions". 2005

⁹⁴ Γρηγορίου., Π., Σαμιώτης Γ., Τσάλτας Γρ., *Η Συνδιάσκεψη των Η.Ε για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη*, Αθήνα, 1993, σελ.188

⁹⁵ Γρηγορίου.,Π., Σαμιώτης, Γ., Τσάλτας., Γρ., *Η Συνδιάσκεψη των Η.Ε για το περιβάλλον και την Ανάπτυξη*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1993, σελ.185

10 πηγαίνει ένα βήμα παραπέρα. «Θα επιτρέπεται επίσης αποτελεσματική πρόσβαση σε νομικές και διοικητικές διαδικασίες, συμπεριλαμβανομένης της αποκατάστασης, αλλά και της επανόρθωσης».

Η πιο πρωτοποριακή όμως Αρχή είναι η Αρχή 27⁹⁶:

«Τα Κράτη και οι άνθρωποι θα εργάζονται από κοινού με στόχο την εκπλήρωση των Αρχών που έχουν ενσωματωθεί σε αυτήν την Διακήρυξη, αλλά και για την περαιτέρω ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου στο πεδίο της διαρκούς ανάπτυξης».

Οι Άνθρωποι αναγνωρίζονται ως ισότιμοι με τα Κράτη δρώντες σε ζητήματα περιβάλλοντος, αλλά δεδομένου ότι το «Νέο Διεθνές Δίκαιο» πρεσβεύει, (σύμφωνα με την Γαλλική Σχολή) ότι όλοι οι κανόνες Δικαίου βασίζονται στο Δίκαιο του Περιβάλλοντος, τότε επαγωγικά η αξία του Ανθρώπου, εμμέσως αλλά πλην σαφώς αναγνωρίζεται παντού.

Συνδυάζοντας:

- την Αρχή 20 (για την συμμετοχή των γυναικών).
- την Αρχή 21 (με την οποία αναγνωρίζεται ο ρόλος των νέων για την δημιουργία ενός καλύτερου κόσμου).

Η Ατζέντα 21 δεν είναι ένα απλό κείμενο για την Βιώσιμη Ανάπτυξη. Είναι ένα κείμενο που έρχεται να αλλάξει, σε πολλές χώρες, κατεστημένες και αποκρυσταλλωμένες ιδέες αποκλεισμού, ομάδων και κοινωνιών. Έρχεται να αλλάξει επίσης:

- Τον τρόπο Διακυβέρνησης (δίνοντας προτεραιότητα στις τοπικές κοινωνίες).
- Να βοηθήσει στην εξάλειψη των αποκλεισμών και του κοινωνικού ρατσισμού (Αρχές 20 & 21).
- Να αλλάξει τον τρόπο πληροφόρησης και τον τρόπο της συμμετοχής των πολιτών στην διαδικασία λήψης αποφάσεων (Αρχή 10).

---

⁹⁶ Σαμιώτης, Γ., και Τσάλτας, Γρ., *Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio de Janeiro) για το περιβάλλον και την Ανάπτυξη*, Νομική και θεσμική διάσταση, Παπαζήσης, Αθήνα, 1993

- Να προωθήσει την εξομοίωση Κρατών και ανθρώπων ως σημαντικών δρώντων (Αρχή 27).
- Να αναγνωρίσει τη σπουδαιότητα του σεβασμού των αυτόχθονων πληθυσμών και των κοινοτήτων τους, αλλά και των άλλων τοπικών κοινωνιών (Αρχή 22).
- Να εμφυσήσει την πεποίθηση ότι τα Κράτη θα πρέπει να προβάλλουν τον Πολιτισμό, την ταυτότητα και τα συμφέροντά τους.

Στα Κεφάλαια 24-32 (ενίσχυση του ρόλου σημαντικών ομάδων), στο Μέρος III της Ατζέντα 21 και στο Κεφάλαιο 36 Μέρος IV (μέσα εφαρμογής) διαπιστώνουμε πως ορίζονται οι Αρχές που διέπουν την Ατζέντα 21.

Τα Κεφαλαία που αφορούν την πτυχιακή είναι :

- Κεφαλαίο 28 (πρωτοβουλίες των τοπικών αρχών).
- Κεφάλαιο 36 (Πρώθηση της παιδείας, της δημόσιας ενημέρωσης και εκπαίδευσης).

Κατανοούμε λοιπόν εύκολα, γιατί η Ατζέντα 21 είναι δύσκολο να ενσωματωθεί και να γίνει αποδεκτή. Ειδικότερα σε χώρες με μη δημοκρατικές διαδικασίες, με αποκλεισμούς και κλειστού τύπου Διακυβέρνηση, η Ατζέντα 21 έρχεται σε αντίθεση με παγιωμένες και αγκυλωμένες λογικές και διακρίσεις. Δυναμικές και ανεξάρτητες από την Κεντρική Διοίκηση Τοπικές Αρχές, μη ελεγχόμενες οι οποίες θα αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες σε συνεργασία με τους πολίτες, είναι επικίνδυνες και μη αρεστές.

Η στόχευση της Ατζέντα 21 στην διατήρηση του Πολιτισμού και την προώθηση της Εκπαίδευσης, της Ενημέρωσης και της Συμμετοχής, είναι μη αποδεκτή πολιτική, διότι με όχημα τις περιβαλλοντικές δράσεις μέσα από τον Πολιτισμό και την Εκπαίδευση, δύναται να επεκταθούν και σε άλλους τομείς.

Ενεργοί σκεπτόμενοι και συμμετοχικοί πολίτες, είναι μη αποδεκτοί. Από την άλλη πλευρά, όπως ήδη εξηγήσαμε, και οι ίδιοι οι

πολίτες δεν είναι «εκπαιδευμένοι» για τέτοιου είδους συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Ειδικότερα σε χώρες με πελατειακό σύστημα οι πολίτες καθίσταται ανενεργοί και δεν είναι ούτε μαχητικοί, αλλά ούτε δυναμικοί στις διεκδικήσεις τους.

Είδαμε ότι στην χώρα μας μόνο ελάχιστοι Δήμοι εφάρμοσαν την Ατζέντα 21 και αυτοί πιλοτικά, γιατί υπήρχε ουσιαστική έλλειψη χρημάτων καθώς και έλλειψη υψηλού επιπέδου ανθρώπινου δυναμικού στην δημόσια διοίκηση, έτσι ώστε να μπορέσουν να ανταποκριθούν στα νέα δεδομένα του Δημόσιου Μάνατζμεντ. Η βασικότερη αιτία όμως βρίσκεται στο γεγονός ότι οι Κυβερνώντες επιλέγουν να χρηματοδοτήσουν κυρίως δράσεις που σχετίζονται με τις λεγόμενες «κοινωνικές παροχές», ιδιαίτερα σε περιόδους οικονομικής κρίσης.

Η Ελληνική Τοπική Αυτοδιοίκηση νοσεί και μαζί της νοσούν και οι τοπικές κοινωνίες. Όμως η χώρας μας έχει δύο συγκριτικά πλεονεκτήματα να προτάξει. Τον Πολιτισμό της και τον Τουρισμό της, που θα αποτελέσουν τον αρωγό για την σταδιακή εφαρμογή των αρχών της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Βέβαια χρειάζονται διαρθρωτικές αλλαγές. Οι αλλαγές για να έχουν, διάρκεια, αποτελεσματικότητα, αποδοτικότητα, διαχρονικότητα, πρέπει να γίνονται σταδιακά και με σταθερά σχεδιασμένα μακροχρόνια στρατηγικά σχέδια δράσεις. Έτσι μόνο επιτυγχάνουν τον στόχο τους οι αλλαγές.

Το πόσο σημαντικές είναι οι Εκπαιδευτικές και οι Πολιτιστικές Δράσεις για την προώθηση της Βιώσιμης Ανάπτυξης, φαίνεται και από το γεγονός ότι αποτελούν πλέον ξεχωριστούς « Στόχους για την Βιώσιμη Ανάπτυξη», οι οποίοι περιλαμβάνονται στην «Ατζέντα 2030» και είναι εφαρμόσιμοι από τον Ιανουάριο του 2016 με προθεσμία για την υλοποίησή τους το έτος 2030.

Ο Πολιτισμός αποτελεί σήμερα την πιο προσοδοφόρα επιχειρηματική δραστηριότητα. Σε περίοδο Παγκόσμιας οικονομικής κρίσης είναι ο μόνος τομέας που έχει αυξήσει τα έσοδα του και έχει συμβάλει στην αύξηση των θέσεων εργασίας. Επομένως οι Κυβερνήσεις

και ιδιαίτερα οι τοπικές κοινωνίες θα πρέπει να εστιάσουν την προσοχή τους σε αυτόν τον τομέα. Διαμέσου του Πολιτισμού και της υιοθέτησης μικρών Ατζέντα 21, οι τοπικές κοινωνίες θα ενισχυθούν και θα προαχθεί η κοινωνική συνοχή και ευημερία. Όταν οι τοπικές κοινωνίες ευημερούν είναι εύκολο να χρηματοδοτηθούν δράσεις για την προστασία του περιβάλλοντος. Είναι εύκολο οι τοπικές κοινωνίες να προβούν στην οργάνωση και τον σχεδιασμό εκπαιδευτικών περιβαλλοντικών δράσεων, για την ευαισθητοποίηση και ενημέρωση των πολιτών. Είναι εύκολο να οραματιστούν και να λειτουργήσουν εποικοδομητικά. Είναι εύκολο να υιοθετήσουν κάτι ανατρεπτικό και δραστικό, όπως είναι η Ατζέντα 21.

Οι Κυβερνήσεις πρέπει να αλλάξουν τον τρόπο δράσης τους και να γίνουν πιο συμμετοχικές, και λιγότερο συγκεντρωτικές. Θα πρέπει να περιορίσουν την γραφειοκρατία τους και να προβούν σε διαρθρωτικές αλλαγές, αν επιθυμούν πραγματικά να επιβιώσουν και να ευημερήσουν.

Παράρτημα

Παράρτημα 1

Η Ελλάδα έχει εγγράψει 17 μνημεία και τοποθεσίες στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς του UNESCO τα οποία και είναι:

- Ναός Επικούρειου Απόλλωνος.
- Ακρόπολη.
- Αρχαίος χώρος Δελφών.
- Αρχαίος χώρος Επιδαύρου.
- Άγιο Όρος.
- Μετέωρα.
- Παλαιές & βυζαντινές μονές Θεσ/νίκης.
- Μεσαιωνική Πόλη Ρόδου.
- Αρχαίος χώρος Ολυμπίας
- Μυστράς,
- Δήλος.
- Μονή Δαφνίου.
- Μονή Οσίου Λουκά.
- Νέα Μονή Χίου.
- Αρχαιολογικός χώρος Ηραίου Σάμου.
- Αρχαιολογικός χώρος Αιγών (Βεργίνα).
- Αρχαιολογικοί χώροι Μυκηνών και Τίρυνθας
- Ιστορικό κέντρο (Χώρα), με τη Μονή Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου
- το Σπήλαιο της Αποκάλυψης στην Πάτμο,
- Παλαιά Πόλη της Κέρκυρας.

Παράρτημα 2⁹⁷

Κατανομή περιβαλλοντικών δράσεων σε πανελλήνια κλίμακα, ταξινομημένες ανά κατηγορία δράσης και διοικητική περιφέρεια.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

	Περιφέρεια	Δράσεις	Σταθμισμένες δράσεις	%
Π. Εκπαίδευση	Κεντρικής Μακεδονίας	45	115	12,7
	Αττικής	44	296	32,8
	Ιονίων Νήσων	24	101	11,2
	Πελοποννήσου	22	32	3,5
	Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης	21	65	7,2
	Θεσσαλίας	21	21	2,3
	Κρήτης	18	73	8,1
	Βορείου Αιγαίου	16	51	5,6
	Ηπείρου	15	15	1,7
	Στερεάς Ελλάδας	13	49	5,4
	Δυτικής Ελλάδας	13	13	1,4
	Δυτικής Μακεδονίας	12	29	3,2
	Νότιου Αιγαίου	10	43	
	Σύνολο - Π. Εκπαίδευση		274	903
Π. Εκπαίδευση Ενηλίκων	Κεντρικής Μακεδονίας	34	55	10,7
	Αττικής	33	70	13,6
	Θεσσαλίας	29	42	8,1
	Πελοποννήσου	25	51	9,9
	Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης	25	73	14,1
	Στερεάς Ελλάδας	22	37	7,2
	Κρήτης	17	40	7,8
	Βορείου Αιγαίου	13	44	8,5
	Δυτικής Μακεδονίας	12	24	4,7
	Ηπείρου	10	22	4,3

⁹⁷ Αποτελέσματα έρευνας στα πλαίσια Διδακτορικής Διατριβής του Μουστάκα Λουκά Θέμα: «Η δια βίου Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ως μοχλός της αειφόρου ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο παράδειγμα της Ν. Ρόδου» από Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών για περισσότερα <http://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/36848>

	Ιονίων Νήσων	10	22	4,3
	Νότιου Αιγαίου	9	18	3,5
	Δυτικής Ελλάδας	9	18	3,5
Σύνολο -Π. Εκπαίδευση Ενηλίκων		248	516	100
Π. Ενημέρωση	Αττικής	77	366	31,3
	Κεντρικής Μακεδονίας	65	124	10,6
	Κρήτης	42	75	6,4
	Θεσσαλίας	40	70	6,0
	Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης	37	122	10,4
	Ηπείρου	31	91	7,8
	Νότιου Αιγαίου	25	25	2,1
	Ιονίων Νήσων	25	69	5,9
	Δυτικής Μακεδονίας	24	103	8,8
	Δυτικής Ελλάδας	21	51	4,4
	Στερεάς Ελλάδας	19	27	2,3
	Βορείου Αιγαίου	18	29	2,5
	Πελοποννήσου	18	18	1,5
Σύνολο Π. Ενημέρωση		442	1.170	100,0
Π. Ευαισθητοποίηση	Κεντρικής Μακεδονίας	118	157	17,3
	Αττικής	107	212	23,4
	Θεσσαλίας	89	105	11,6
	Κρήτης	53	53	5,8
	Νοτίου Αιγαίου	49	59	6,5
	Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης	45	45	5,0
	Δυτικής Ελλάδας	44	44	4,9
	Πελοποννήσου	41	52	5,7
	Ιονίων Νήσων	41	41	4,5
	Δυτικής Μακεδονίας	41	41	4,5
	Ηπείρου	40	40	4,4
	Βορείου Αιγαίου	31	31	3,4
	Στερεάς Ελλάδας	26	26	2,9
	Σύνολο -Π. Ευαισθητοποίηση		725	906
Π. Κατάρτιση	Κεντρικής Μακεδονίας	26	26	17,1
	Αττικής	19	52	34,2
	Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης	11	11	7,2
	Ηπείρου	6	6	3,9

	Κρήτης	5	5	3,3
	Δυτικής Μακεδονίας	4	46	26,3
	Δυτικής Ελλάδας	4	4	2,6
	Θεσσαλίας	3	3	2,0
	Ιονίων Νήσων	2	2	1,3
	Στερεάς Ελλάδας	1	1	0,7
	Νότιου Αιγαίου	1	1	0,7
	Πελοποννήσου	1	1	0,7
Σύνολο -Π. Κατάρτιση		83	152	100,0
Π. Παρέμβαση	Αττικής	27	28	23,3
	Κεντρικής Μακεδονίας	20	26	21,7
	Πελοποννήσου	7	7	5,8
	Νότιου Αιγαίου	7	29	24,2
	Κρήτης	7	7	5,8
	Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης	6	6	5,0
	Δυτικής Μακεδονίας	5	5	4,2
	Βορείου Αιγαίου	3	3	2,5
	Ηπείρου	3	3	2,5
	Δυτικής Ελλάδας	3	3	2,5
	Ιονίων Νήσων	2	2	1,7
	Στερεάς Ελλάδας	1	1	0,8
Σύνολο -Π. Παρέμβαση		91	120	100,0
Γενικό Άθροισμα		1.863	3.767	

Παράρτημα 3

ΠΙΝΑΚΑΣ 2⁹⁸

Κατανομή των περιβαλλοντικών δράσεων σε πανελλήνια κλίμακα, ταξινομημένες ανά πόλη – νομαρχία και θεματική. Εμφανίζονται οι δέκα πόλεις με τις περισσότερες περιβαλλοντικές δράσεις

Πόλη	Θεματική	Δράσεις	Σταθμισμένες δράσεις	%
Αθήνα	Περιβάλλον	54	144	14,9
	Βιοποικιλότητα	42	76	7,9
	Φυσικό περιβάλλον	34	155	16,1
	Ανακύκλωση	26	66	6,8
	Αειφορία	21	72	7,5
	Μετακίνηση	14	47	4,9
	Αστικό περιβάλλον	13	37	3,8
	Ενέργεια	13	68	7,0
	Δάση	13	37	3,8
	Παγκόσμια ζητήματα	10	32	3,3
	Φυσικοί πόροι	9	64	6,6
	ΑΠΕ	8	52	5,4
	Διαχείριση απορριμμάτων	7	53	5,5
	Εθελοντισμός	6	18	1,9
	Μεταλλαγμένα	5	5	0,5
	Τρόφιμα	4	4	0,4
	Ρύπανση	4	15	1,6
	Εναλλακτικός τουρισμός	2	13	1,3
	Πρακτικές οικολογικές	2	2	0,2
	Γεωργία	2	2	0,2
	Καθημερινότητα	2	2	0,2
	Ακτινοβολία	1	1	0,1
	Σύνολο – Αθήνα	292	965	100,0

⁹⁸ Αποτελέσματα έρευνας στα πλαίσια Διδακτορικής Διατριβής του Μουστάκα Λουκά Θέμα: «Η δια βίου Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ως μοχλός της αειφόρου ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο παράδειγμα της Ν. Ρόδου»σελ.351-356.απο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών για περισσότερα: <http://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/36848>

Θεσσαλονίκη	Περιβάλλον	54	71	24,4
	Βιοποικιλότητα	19	72	24,7
	Φυσικό περιβάλλον	17	50	17,2
	Μετακίνηση	16	16	5,5
	Ανακύκλωση	13	13	4,5
	Αειφορία	9	10	3,4
	Αστικό περιβάλλον	7	7	2,4
	Παγκόσμια ζητήματα	6	6	2,1
	Δάση	6	12	4,1
	Γεωργία	5	5	1,7
	Πρακτικές οικολογικές	4	4	1,4
	ΑΠΕ	3	3	1,0
	Ενέργεια	3	3	1,0
	Φυσικοί πόροι	2	2	0,7
	Ανθρώπινα δικαιώματα	2	2	0,7
	Μεταλλαγμένα	2	2	0,7
	Εθελοντισμός	2	2	0,7
	Διαχείριση απορριμμάτων	2	2	0,7
	Ακτινοβολία	1	1	0,3
	Ρύπανση	1	7	2,4
	Απόβλητα	1	1	0,3
Σύνολο Θεσσαλονίκη	175	291	100,0	
Ρόδος	Περιβάλλον	15	17	13,2
	Ακτινοβολία	11	11	8,5
	Φυσικό περιβάλλον	8	8	6,2
	Ανακύκλωση	8	8	6,2
	Παγκόσμια ζητήματα	5	5	3,9
	Βιοποικιλότητα	5	38	29,5
	Φυσικοί πόροι	4	4	3,1
	Δάση	4	4	3,1
	Ενέργεια	4	14	10,9
	Εθελοντισμός	3	3	2,3
	Αειφορία	3	7	5,4

	Αστικό περιβάλλον	3	3	2,3
	Πρακτικές οικολογικές	2	2	1,6
	Καταστροφές	1	1	0,8
	Μετακίνηση	1	1	0,8
	Μεταλλαγμένα	1	1	0,8
	Προστατευόμενες περιοχές	1	1	0,8
	Απόβλητα	1	1	0,8
	Σύνολο -Ρόδος	80	129	100,0
Τρίκαλα	Περιβάλλον	21	33	40,2
	Ανακύκλωση	14	14	17,1
	Μετακίνηση	8	8	9,8
	Αειφορία	5	6	7,3
	Παγκόσμια ζητήματα	5	5	6,1
	Ενέργεια	4	4	4,9
	Φυσικό περιβάλλον	3	4	4,9
	Αστικό περιβάλλον	2	2	2,4
	Εθελοντισμός	1	1	1,2
	Καταστροφές	1	1	1,2
	Μεταλλαγμένα	1	1	1,2
	Δάση	1	1	1,2
	Βιοποικιλότητα	1	1	1,2
	Πρακτικές οικολογικές	1	1	1,2
		Σύνολο -Τρίκαλα	68	82
Ηράκλειο	Φυσικό περιβάλλον	11	77	53,5
	Περιβάλλον	11	11	9,0
	Αειφορία	5	6	4,2
	Παγκόσμια ζητήματα	5	5	3,5
	Μετακίνηση	5	5	3,5
	Βιοποικιλότητα	5	5	3,5
	Διαχείριση απορριμμάτων	4	4	2,8
	Ανακύκλωση	3	3	2,1
	Ενέργεια	3	3	2,1
	Φυσικοί πόροι	2	13	9,0
	Πρακτικές οικολογικές	2	2	1,4

	Αστικό περιβάλλον	2	2	1,4
	Μεταλλαγμένα	2	2	1,4
	Καταστροφές	1	1	0,7
	Εθελοντισμός	1	1	0,7
	Γεωργία	1	1	0,7
	Ανθρώπινα δικαιώματα	1	1	0,7
	Σύνολο - Ηράκλειο	64	144	100,0
Ιωάννινα	Περιβάλλον	15	17	19,5
	Αειφορία	5	17	19,5
	Βιοποικιλότητα	5	16	18,4
	Παγκόσμια ζητήματα	4	4	4,6
	Ενέργεια	3	3	3,4
	Φυσικό περιβάλλον	2	2	2,3
	Δάση	2	2	2,3
	Ανακύκλωση	2	2	2,3
	Εναλλακτικός τουρισμός	2	18	20,7
	Φυσικοί πόροι	1	1	1,1
	Γεωργία	1	1	1,1
	Μεταλλαγμένα	1	1	1,1
	ΑΠΕ	1	1	1,1
	Εθελοντισμός	1	1	1,1
	Διαχείριση απορριμμάτων	1	1	1,1
		Σύνολο -Ιωάννινα	46	87
Μυτιλήνη	Περιβάλλον	11	13	11,4
	Φυσικό περιβάλλον	8	74	64,9
	Παγκόσμια ζητήματα	5	5	4,4
	Αειφορία	3	4	3,5
	Ανακύκλωση	2	2	1,8
	Μετακίνηση	2	2	1,8
	Ενέργεια	2	2	1,8
	Εθελοντισμός	2	2	1,8
	Αστικό περιβάλλον	1	1	0,9
	Δάση	1	1	0,9

	Εναλλακτικός τουρισμός	1	1	0,9
	Γεωργία	1	1	0,9
	Βιοποικιλότητα	1	1	0,9
	Μεταλλαγμένα	1	1	0,9
	Ανάπτυξη	1	1	0,9
	ΑΠΕ	1	1	0,9
	Πρακτικές οικολογικές	1	1	0,9
	Ρύπανση	1	1	0,9
	Σύνολο - Μυτιλήνη	45	114	100,0
Αλεξανδρούπολη	Περιβάλλον	12	14	13,1
	Βιοποικιλότητα	7	29	27,1
	Παγκόσμια ζητήματα	4	4	3,7
	Γεωργία	4	15	14,0
	Αειφορία	3	4	3,7
	Ενέργεια	3	3	2,8
	Φυσικό περιβάλλον	2	13	12,1
	Προστατευόμενες περιοχές	2	19	17,8
	Ανακύκλωση	2	2	1,9
	Εθελοντισμός	1	1	0,9
	Δάση	1	1	0,9
	Πρακτικές οικολογικές	1	1	0,9
	Μεταλλαγμένα	1	1	0,9
	Σύνολο - Αλεξανδρούπολη	43	107	100,0
Ζάκυνθος	Φυσικό περιβάλλον	7	62	37,8
	Περιβάλλον	7	20	12,2
	Παγκόσμια ζητήματα	4	4	2,4
	Καταστροφές	4	4	2,4
	Προστατευόμενες περιοχές	3	36	22,0
	Ανακύκλωση	3	14	8,5
	Αειφορία	2	3	1,8
	Εθελοντισμός	2	13	7,9
	Ενέργεια	2	2	1,2

	Βιοποικιλότητα	2	2	1,2
	Φυσικοί πόροι	1	1	0,6
	Μεταλλαγμένα	1	1	0,6
	Μετακίνηση	1	1	0,6
	Διαχείριση απορριμμάτων	1	1	0,6
	Σύνολο - Ζάκυνθος	40	164	100,0
Φλώρινα	Βιοποικιλότητα	14	97	79,5
	Φυσικό περιβάλλον	6	6	4,9
	Περιβάλλον	5	7	5,7
	Παγκόσμια ζητήματα	4	4	3,3
	Αειφορία	3	4	3,3
	ΑΠΕ	1	1	0,8
	Εθελοντισμός	1	1	0,8
	Ενέργεια	1	1	0,8
	Ρύπανση	1	1	0,8
	Σύνολο -Φλώρινα	36	122	100,0
Γενικό άθροισμα	889	2.205		

Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα στοιχεία των περιβαλλοντικών δράσεων σε συνάρτηση με το χώρο υλοποίησης, αναλύοντας τα αρχικά αναφορικά με την περιφέρεια και στη συνέχεια ως προς την πόλη. Από τις περιφέρειες με τη μεγαλύτερη συχνότητα υλοποίησης περιβαλλοντικών δράσεων ξεχωρίζουν η Αττική με το 27,2% των δράσεων, η περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας με 13,4%, η περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης με 8,5%. Πολύ κοντά στο 6,5% βρίσκονται οι περιφέρειες Κρήτης, Δυτικής Μακεδονίας, Θεσσαλίας και Ιονίων Νήσων⁹⁹

⁹⁹ Για περισσότερα βλέπε: <http://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/36848>

Αποτελέσματα έρευνας στα πλαίσια Διδακτορικής Διατριβής του Μουστάκα Λουκά Θέμα: «Η δια βίου Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ως μοχλός της αειφόρου ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο παράδειγμα της Ν. Ρόδου»σελ.351-356.απο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών

Παράρτημα 4¹⁰⁰

Πίνακας 3

¹⁰¹Κατανομή των περιβαλλοντικών δράσεων σε πανελληνιά κλίμακα ταξινομημένες ανά διοικητική περιφέρεια

Περιφέρεια	Δράσεις	%	Σταθμισμένες δράσεις	%
Κεντρικής Μακεδονίας	308	16,5	503	13,4
Αττικής	307	16,5	1,024	27,2
Θεσσαλίας	182	9,8	241	6,4
Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης	145	7,8	322	8,5
Κρήτης	142	7,6	253	6,7
Πελοποννήσου	114	6,1	161	4,3
Ηπείρου	105	5,6	177	4,7
Ιονίων Νήσων	104	5,6	237	6,3
Νότιου Αιγαίου	101	5,4	175	4,6
Δυτικής Μακεδονίας	98	5,3	242	6,4
Δυτικής Ελλάδας	94	5,0	133	3,5
Στερεάς Ελλάδας	82	4,4	141	3,7
Βορείου Αιγαίου	81	4,3	158	4,2
Γενικό άθροισμα	1863	100,0	3,767	100,0

¹⁰⁰ Αποτελέσματα έρευνας στα πλαίσια Διδακτορικής Διατριβής του Μουστάκα Λουκά Θέμα: «Η δια βίου Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ως μοχλός της αειφόρου ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο παράδειγμα της Ν. Ρόδου»σελ.351-356.απο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών

¹⁰¹ (Αυτούσιο κομμάτι) Αποτελέσματα έρευνας στα πλαίσια Διδακτορικής Διατριβής του Μουστάκα Λουκά Θέμα: «Η δια βίου Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ως μοχλός της αειφόρου ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο παράδειγμα της Ν. Ρόδου»σελ.222

Πηγές

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Ειδική Βιβλιογραφία

1. Beer , A., and Higgins C., *Environmental planning for site development : a manual for sustainable local planning and design*, London : Earthscan Publications, 1998
2. Bishop, K., Flynn A. and Marsden T. ,*Editorial Introduction. Journal of Environmental Policy and Planning* ,London,2000
3. Blair, T., *Leading the way : a new vision for local government*, London Institute for Public Policy Research ,London,1998
4. Bradnee, W., and Chambers G., “*Reforming international environmental governance: From institutional limits to innovative reforms*”, USA, 2005
5. Bruyninckx, H., Happaerts,S., K van den Brande, Karoline van den Brande, *Sustainable Development and Subnational Governments: policy-making and Multi-Level Interactions*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Palgrave Macmillan, N.Y,2012.
6. Buckingham, S., and Theobald, K.,*Local Environmental Sustainability*, Cambridge ,Woodhead Pub., 2003
Christie, M.,and I.,*Managing sustainable development*, Earthscan, London,1999.
7. Corcoran, P., and Osano , Ph., and Weakland , J. , and Hollingshead, B., *Young people, Education, and Sustainable Development : exploring principles, perspectives, and praxis*, Wageningen Academic Publishers, 2009.

8. Duxbury N., & Gillette E., *Culture as a Key Dimension of Sustainability, Exploring Concepts. Themes and Models*” Working Paper 1. Creative City Network of Canada, 2007.
9. Gilbert, R., and Stevenson, D., and Girardet, H., and Stren, R., *Making cities work: Role of local authorities in the urban environment*, Earthscan , N,Y ,2013
10. Hewitt ,N., *European Local Agenda 21 Planning Guide, How to Engage in Long-Term Environmental Action Planning Towards Sustainability*, Brussels ,1995.
11. Hill, J., and Terry, A., and Woodland, W., *Sustainable development : national aspirations, local implementation*, Aldershot , Burlington, VT : Ashgate, 2006.
12. IDRC, *The local Agenda 21 planning guide: an introduction to sustainable development*, International Development Research Centre, Ottawa , 1996.
13. Lafferty, W., and Meadowcroft, J., *Implementing Sustainable Development: Strategies and Initiatives in High Consumption Societies*, *Implementing Sustainable Development: Strategies and Initiatives in High Consumption Societies* ,University of Oslo, 2012
14. Lead agency : *UNESCO's global leadership and co-ordination role for the United Nations Decade of Education for Sustainable Development*.
15. Nurse, K., *Culture as the fourth pillar of sustainable development*, Institute of International Relations, University of West Indies, Trinidad and Tobago, prepared for Commonwealth Secretariat, June 2006.
16. Odiorne, G., *“Management Decisions by Objectives”*, Prentice-Hall N. Jersey, Έκδοση 1982.

17. Riordan, T., *Globalism, localism and identity : fresh perspectives on the transition to sustainability*, Earthscan Publ., London, 2001.
18. Roseland, M., *Toward Sustainable Communities: Solutions for Citizens and Their Governments*, New Society Publishing, Canada 2012.
19. Scoullos, M., *Environment and Society: Education and Public Awareness for Sustainability*. Proceedings of the Thessaloniki International Conference, UNESCO & Government of Greece, Athens, 1998.
20. Sterling, S., *Education for sustainability*, London, Earthscan, 1996.
21. Tolofari, S., *New Public Management and Education, Policy Futures in Education*, Volume 3, Number 1, 2005.

Γενική Βιβλιογραφία

1. Hatfield, S., *Constructing Local Environmental Agendas: People, Places and Participation*, Rutledge, London, N.Y 1999.
2. Lafferty, W. and Eckerberg, K., *From the Earth Summit to Local Agenda 21: Working Towards Sustainable Development*, Earthscan, London, 1998.
3. Meadows, D., and Meadows, D., and Randers, J., *The Limits To Growth*, Universe Books, 1972.
4. Odiorne, G., "Management Decisions by Objectives", Prentice-Hall N. Jersey, Έκδοση 1982.
5. Redclift, M., and Springett, D., "*Routledge International Handbook Of Sustainable Development*", Oxon, 2015.
6. Roberts, D., and Diederichs, N., *A summary of Durban's Local Agenda 21 programme : the sustainable development challenge*, International Institute for

Environment and Development, Human Settlements Programme. London ,2001.

7. Wilde, A., and Narang, S.,and Laberge, M., A Users' Guide to Measuring Local Governance, UNDP Oslo Governance Centre

Ξενογλωσσα Άρθρα Γενικά Άρθρα

1. Clemerson R, «From Rio 1992 to Rio 2012 and Beyond» journal of Environment & Development ,τομ. 21 τχ 1 σελ. 5-14
2. <http://www.theguardian.com/sustainable-business/2015/jun/24/agenda-21-conspiracy-theory-sustainability>Agenda 21: a conspiracy theory puts
3. The Barcelona Schools Agenda 21 Program ,June 2015. <http://policytransfer.metropolis.org/case-studies/spain-barcelona-educating-sustainable-development>
4. Young O Effectiveness of international environmental regimes: Existing, knowledge, cutting-edge themes, and research strategies, Proceedings of the National Academy of Sciences, τομ. 108, 2011 σελ.19853-19860.
5. Young O.R .Evaluating the success of international environmental regimes: where are we now?», Global Environmental Change, τομ,12, 2002, σελ.73-77.
6. K.W Abbot, “engaging the public and the private in global Sustainable governance ”International Affairs,τχ.3, 2012,σελ.543-564.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Ειδική Βιβλιογραφία

1. Αθανασάκης, Α., *Η Περιβαλλοντική Αγωγή και Εκπαίδευση στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα*, ΧΡ. ΔΑΡΔΑΝΟΣ, Αθήνα 2010.
2. Παπαδάκη, Ε., *Περιβαλλοντική Ηθική Προκλήσεις και Προοπτικές του 21 αιώνα*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 2012.
3. Σαμιώτης, Γ., και Τσάλτας, Γρ., *Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio de Janeiro) για το περιβάλλον και την Ανάπτυξη*, Νομική και θεσμική διάσταση , Παπαζήσης , Αθήνα ,1993
4. Χλέπας, Κ, Μπεσίλα-Βήκα Ευρ., και Χατζηπαντελής και Θ., Κατσούλης, Θ., και Βλάχου Αγγ., *Το Σύστημα Διακυβέρνησης των νέων Πρωτοβάθμιων ΟΤΑ*, που βρίσκεται αναρτημένη στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.kedke.gr.

Γενική Βιβλιογραφία

1. Γεωργόπουλος, Α., και Τσαλίκη, Ε., *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση* , Εκδόσεις GUTENBERG., Αθήνα 1993
2. Γεωργόπουλος, Αλ., *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση* ,Gutemberg, Αθήνα ,2005
3. Δημητρίου, Α., *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Περιβάλλον, αειφορία: Θεωρητικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις* Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο,2009
4. Κόνσολα, Ν., *Διεθνής Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, Αθήνα, εκδόσεις ,Παπαζήση, Αθήνα ,1982

5. Κόντης, Α., Τσαρδανίδης, Χ *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία, δομή και προκλήσεις της παγκόσμιας οικονομίας*, εκδόσεις, Παπαζήση, Αθήνα, 2005.
6. Λαγός, Δ., *Ο πολιτιστικός τουρισμός στο πλαίσιο της διεθνούς τουριστικής ανάπτυξης: τάσεις και προοπτικές*, εισήγηση στο διεθνές συνέδριο για τον Πολιτιστικό Τουρισμό, Θεσσαλονίκη, 2006.
7. Μαΐστρος, Π., *Τα τρία κύματα μεταρρυθμίσεων της δημόσιας διοίκησης στην Ελλάδα [1975-2015]* , Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2009.
8. Μαυρέλης, Κ., *Τοπικές Κοινωνίες Αειφορία και Εκπαίδευση, Πρακτικά Συνεδρίου Ένωσης Ελλήνων Φυσικών: Περιβαλλοντικά Προβλήματα στην Περιφέρεια*, Ναύπλιο, 2005.
9. Μουστάκας, Λ., «*Η δια βίου Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ως μοχλός της αειφόρου ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο παράδειγμα της Ν. Ρόδου*». από Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, Ρόδος, 2013.
10. Μπιτσάνη ,Ε., *Πολιτισμική Διαχείριση & Περιφερειακή Ανάπτυξη*, εκδόσεις, Διονικός, Αθήνα, 2001.
11. Μπουραντάς, Δ., *Ηγεσία, ο δρόμος της διαρκούς επιτυχίας*», Εκδόσεις Κριτική ΑΕ, Αθήνα, 2005 .
12. Μπουραντάς, *Δημόσιο Μάνατζμεντ* , Εκδόσεις Γ. Μπένου, Αθήνα , 2002
13. Παπαγιαννάκης, Μ., *Η Τοπική Αυτοδιοίκηση και το Περιβάλλον στην Ευρώπη*, Πρακτικά Συμποσίου: Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, Ναύπακτος , 1995
14. Παπαλεξανδρή, Ν., και Μπουραντάς, Δ., *Διοίκηση Ανθρώπινων Πόρων*, Εκδόσεις Γ. Μπένου, Αθήνα, 2002.
15. Παταργίας, Π., *Στοιχεία Προστασίας Περιβάλλοντος. Βιώσιμης Ανάπτυξης Διατήρησης Πολιτισμικών Αγαθών*. Σημειώσεις. Αθήνα , 2011

16. Ράπτης Ν., *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Αγωγή*, Εκδόσεις, Τυπωθήτω, Γ. Δαρδανος., Αθήνα, 2000
17. Σαμιώτης, Γ., και Τσάλτας, Γρ., *Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio de Janeiro) για το περιβάλλον και την Ανάπτυξη, Νομική και θεσμική διάσταση*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1993
18. Σαμιώτης, Γ., και Τσάλτας, Γρ., *Διεθνείς Πολιτικές και Δίκαιο Περιβάλλοντος*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1990.
19. Σιούτη, Γλ., *Βιώσιμη ανάπτυξη και προστασία του περιβάλλοντος, Η περιβαλλοντική πολιτική στην Ελλάδα*, Τυπωθήτω, Αθήνα, 1995,
20. Σπανού, Καλ., *Η πρόσφατη διοικητική μεταρρύθμιση*, Σάκκουλας, Αθήνα, 2011.
21. Σπυρόπουλος, Η., *Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Ελλάδα, ένας πρώτος απολογισμός*, Νεοελληνική Παιδεία., Αθήνα, 1996
22. Ταγκούλη, Ε., *Βιώσιμη Ανάπτυξη: Η σημασία και ο ρόλος της, Ανάπτυξης*, Εμπορικό-Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών, Αθήνα, 2002.
23. Τσάλτας, Γρ., *Το περιβάλλον μετά την Διάσκεψη των Η.Ε για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, Σιδέρης, Αθήνα, 2003.
24. Υπ' αριθμ. ΔΙΠΑ/Φ.4/οικ.26397/27.12.2005 Εγκύκλιος του Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης (ΥΠΕΣΔΔΑ), Καθιέρωση Συστήματος Διοίκησης με Στόχους (ν. 3230/2004) - Μεθοδολογία Στοχοθεσίας.
25. Φλογαΐτη, Ε., *Εκπαίδευση για το περιβάλλον και την Αειφορία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2005.
26. Φλογαΐτη, Ε., και Λιαράκου, Γ., *Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη από τη θεωρία στην πράξη*, ΚΠΕ Αρχανών Αρχάνες, Αθήνα, 2009.
27. Χλέπα, Κ., *Η Τοπική Αυτοδιοίκηση στην Ελλάδα. Ο διαλεκτικός ανταγωνισμός της αποκέντρωσης με την αυτοδιοίκηση* εκδόσεις, Σάκκουλα, Αθήνα, 1999, .

Άρθρα

Γενικά Άρθρα

1. Τσάλτας, Γρ., «Από την διακήρυξη του Ρίο για το περιβάλλον κι την Ανάπτυξη στην πολιτική Διακήρυξη του Γιοχάνεσμπουργκ για την αειφόρο Ανάπτυξη. *Γιοχάνεσμπουργκ: Το περιβάλλον μετά την Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη* Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2003, σελ 34-42.

Κείμενα Διεθνών Οργανισμών

1. UN, Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (Brundtland Report), 1987
2. UNESCO, Universal Declaration on Cultural Diversity, 2001
3. United Nations, (1992) The Rio Declaration on Environment and Development - Agenda 21, Rio De Janeiro

Διατριβές

1. Μουστάκα, Λ., Θ «*Η δια βίου Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ως μοχλός της αειφόρου ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο παράδειγμα της Ν. Ρόδου*», Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών.

Ελληνική Νομοθεσία

1. Ν.1650/1986 (ΦΕΚ Α 160/16-10-1986), «Για την προστασία του περιβάλλοντος».
2. Ν.1892/1990 (ΦΕΚ Α 101/31-7-90), «Για τον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη και άλλες διατάξεις».
3. Ν.2742/1999 (ΦΕΚ Α 207 /7-10-1999), «Χωροταξικός Σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη & άλλες διατάξεις».
4. Ν.3852/2010) (ΦΕΚ Α' 87/07-06-2010) « ... Πρόγραμμα Καλλικράτης».

Πηγές στο Διαδίκτυο

Ημερήσιος και Περιοδικός Τύπος

Χρήστος Α. Ιωάννου, Ημερησία

<http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=26533&subid=2&pubid=113751366> [ημ. πρόσβασης 08/11/16]

Εκθέσεις-Αναφορές

1. United Nations, Review of implementation of Agenda 21 and the Rio Principles
https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/641Synthesis_report_Web.pdf [ημ.Πρόσβασης 11/11/16]
2. United Nations, Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future
<http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>
[ημ.Πρόσβασης 11/11/16]

Ηλεκτρονικές Πηγές

Ειδικές Ηλεκτρονικές πηγές

1. Agenda 21
<http://habitat.igc.org/habitat/agenda21/index.html>
[ημ. Πρόσβασης 09/11/16]
2. Culture 21
<http://www.agenda21culture.net/> [ημ. Πρόσβασης 06/11/16]
http://www.crossroad.to/text/articles/la21_198.html
[ημ. Πρόσβασης 11/11/16]
3. Βουλή των Ελλήνων, Σύνταγμα
<http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/> [ημ.Πρόσβασης 08/11/16]
4. Local Agenda 21 Environmental Partnership Fund
<http://www.environ.ie/environment/awareness/local-agenda-21-environmental-partnership-fund/local-agenda-21> [ημ. Πρόσβασης 08/11/16]
5. Unesco, The power of Culture for Development,
<http://www.seameo.org/language/dgconference2010/doc/LC2010-Power-of-culture-development.pdf> [ημ.Πρόσβασης 10/11/16]
6. Sustainable Environment, Local Agenda 21
http://www.sustainable-environment.org.uk/Action/Local_Agenda_21.php
[ημ.Πρόσβασης 10/11/16]
7. <http://csrhellas.net/network/sdgs/>
[ημ.Πρόσβασης 8/11/16]
8. <https://sustainabledevelopment.un.org/sdgsproposal.html>
[ημ.Πρόσβασης 11/11/16]

Γενικές Ηλεκτρονικές Πηγές

1. Schoolnet.Ca,
<http://www.schoolnet.ca/future> [ημ.Πρόσβασης 10/11/16]
2. Key Documents
<http://www.agenda21culture.net/index.php/documents/agenda-21-for-culture> [ημ. Πρόσβασης 06/11/16]
3. Nancy Duxbury and M. Sharon Jeannotte, Oficina Do Ces
http://www.ces.uc.pt/publicacoes/oficina/ficheiros/2982_353.pdf
[ημ. Πρόσβασης 11/11/16]
4. International Development Research Centre,
<http://www.idrc.ca/EN/Resources/Publications/openebooks/448-2/index.html> [ημ.Πρόσβασης 07/11/16]
5. Unesco, The power of Culture for Development,
<http://www.seameo.org/language/mdgconference2010/doc/LC2010-Power-of-culture-development.pdf> [ημ.Πρόσβασης 10/11/16]
<http://www.sustainablegreece2020.com/gr/sustainable-greece-initiative/organismoi-topikhs-aytodioikhshs.51.html>
[ημ.Πρόσβασης 11/11/16]
6. Unesco, Παγκόσμια Πολιτιστική Κληρονομιά
http://www.unesco-hellas.gr/gr/3_5_1.htm [ημ.Πρόσβασης 09/11/16]
7. Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, Ομιλία Υπουργού ΠΕΚΑ Γρηγόρη Τσάλτα στην Ημερίδα "Περιβάλλον - Τουρισμός και Ανάπτυξη: Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των Κοινωνικών Εταίρων στην Ελλάδα της κρίσης "
<http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=393&sni%5B524%5D=1854&language=el-GR> [ημ.Πρόσβασης 09/11/16]

8. Υπουργείο Εσωτερικών, Προγράμματα και Συνεργασίες
http://www.ypes.gr/el/Ministry/Actions/DiethEuroThemOTA/ProgramSynergas/enhmeroseis_anakoynoseis [ημ.Πρόσβασης
10/11/16]